

Dr. Svetlana JUSTICKAJA

Teisės instituto Kriminologinių tyrimų
skyriaus vedėja
Gedimino per. 39/Ankštoji g. 1,
LT-01109, Vilnius
Tel. (8 5) 210 16 72
El. p. svetlana@teise.org

Vaidas KALPOKAS

Teisės instituto Kriminologinių
tyrimų skyriaus jaunesnysis
mokslo darbuotojas
Tel. (8 5) 210 16 74
El.p. vaidas@teise.org

Laura ŪSELĖ

Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus
Vaikų ir jaunimo teisės sektoriaus vadovė
Tel. (8 5) 210 16 68
El. p. laura@teise.org

15–17 AMŽIAUS MOKSLEIVIŲ DELINKVENTINIS ELGESYS IR VIKTIMIZACIJA LIETUVOJE

**(pagal tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio,
nuostatų ir viktimizacijos tyrimo duomenis)**

Straipsnyje pateikiami tarptautinio jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo (International Self-Report Delinquency Study (ISRSD-2)) pirmojo (nacionalinio) etapo rezultatai. Remiantis gautais duomenimis, analizuojami Lietuvos moksleivių delinkventinio elgesio ir viktimizacijos aspektai. Pateikiami duomenys apie delinkventinio (nusikalstamo) elgesio, viktimizacijos paplitimą bei struktūrą, nagrinėjamas ryšys tarp delinkventinio elgesio ir viktimizacijos bei tokių socialinių – demografinių veiksnių kaip amžius, lytis ir gyvenamoji vieta. Tiriama nuostatų smurto atžvilgiu ir asmeninės savikontrolės įtaka delinkventinio elgesio ir viktimizacijos rodikliams, taip pat analizuojami duomenys, leidžiantys atskleisti ir patikrinti socializacijos bei socialinės kontrolės agentų (šeimos, mokyklos, bendraamžių grupės) vaidmenį formuojantis paauglių delinkventinio elgesio dėsningumams.

IVADAS

Dabartiniu pasaulio globalizacijos laikotarpiu nusikalstamumo tendencijos formuojasi dviem glaudžiai susijusiais lygiais: nacionaliniu (šalis, jos regionas) ir globaliniu (pasaulis, šalių grupė). Padidėjo kiekvienos šalies nusikalsta-

mumo priklausomumas nuo bendros kriminogeninės situacijos pasaulyje ar tam tikroje jo dalyje. Sustiprėjo ir globalinių nusikalstamumo procesų priklausomybė nuo kiekvienos šalies.¹

Tai iš esmės pakeitė dabartinės kriminologijos uždavinius ir tyrimo metodus. Centrinę vietą dabartinėje kriminologijoje vis labiau užima tarptautiniai (daugianacionaliniai) tyrimai, kurie daromi pagal bendrą, kruopščiai suderintą tyrimo metodiką, kartu apibendrinant rezultatus. Tai suteikia unikalią galimybę išryškinti globalinius nusikalstamumo procesus, atskirti juos nuo specifinių lokaliųjų, vykstančių tik vienoje šalyje, panagrinėti sąveiką tarp tų bendrų ir specifinių procesų.

Paprastai tokie tyrimai susideda iš dviejų etapų: nacionalinio ir lyginamojo. Pirmajame etape tyrime dalyvaujančios šalys pagal suderintą bendrą metodiką atlieka lauko tyrimus šalies viduje. Antrajame etape atliekamas išaiškintų tendencijų lyginamasis tyrimas, išryškinamos specifinės (nacionalinės) ir bendros (globalinės) tendencijos.

Nusikalstamumo globalizacijos procesai paliečia ir dinamiškiausių gyventojų grupę – vaikus ir jaunimą. Dėl to tarptautiniams tyrimams čia tenka ypač svarbus vaidmuo.

Vienas iš plačiausių šios srities tyrimų yra Tarptautinis jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimas (International Self-Report Delinquency Study (ISRSD)). Pirmasis šio tyrimo etapas buvo inicijuotas dar 1990 metais. Tuomet jame dalyvavo dvylika šalių: Olandija, Portugalija, Ispanija, Anglija ir Velsas, Šveicarija, Belgija, Suomija, Vokietija, Šiaurės Airija, Graikija, Italija, JAV (Nebraskos valstija) ir Naujoji Zelandija.² 2005 metais buvo inicijuotas antras Tarptautinis jaunimo delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimas (ISRSD-2), kuriame jau dalyvavo 33 pasaulio valstybės, įskaitant naująsias ES valstybes nares, taip pat ir Lietuvą (atstovaujamą Teisės

¹ Shaw M., Dijk Jan J. M. van., Rhombert W. Determining trends in global crime and justice: an overview of results from the United Nations surveys of crime trends and operations of criminal justice systems. Forum on Crime and Society, vol. 3, Nos. 1 and 2, December 2003. http://www.unodc.org/pdf/crimel/forum/forum3_Art2.pdf

² Su šio tyrimo (ISRSD-1) rezultatais galima susipažinti: Junger-Tas J., Terlouw G-J. (eds.). Delinquent Behavior Among Young People in Western World (1994); Junger-Tas J., Marshall I.H., Ribeaud D. Delinquency in an international perspective. The international self-reported delinquency study (ISRSD). 2003

instituto). Lietuvos dalyvavimas projekte buvo remiamas Europos Komisijos pagal „DAPHNE PROGRAMME II (2004–2008)“, kuria siekiama užkirsti kelią smurtui prieš vaikus, jaunas žmones bei moteris ir apginti nuo smurto aukas bei potencialias rizikos grupes.

Šio tarptautinio tyrimo pagrindą sudarė pranešimo apie save metodu paremtas klausimynas, kuri parengė Olandijos teisingumo ministerijos Tyrimų centro (WODC) mokslininkai.³ Ruošiantis ISRD-2 tyrimui šis klausimynas buvo tobulinamas ir adaptuojamas atsižvelgiant į kiekvienos apklausoje dalyvaujančios šalies specifiką. Tyrimo rezultatai buvo apdorojami atskirai kiekvienoje šalyje, tačiau pagal specialiai parengtą statistinių duomenų apdorojimo programą. Kai kurie šešių naujųjų ES valstybių narių tyrimo rezultatai jau yra apibendrinti 2008 metais bendrai išleistame leidinyje „Juvenile delinquency in six new EU member states“.⁴

Šiame straipsnyje pristatomi minėto tarptautinio tyrimo (International Self-Report Delinquency Study (ISRD-2)) pirmojo (nacionalinio) etapo rezultatai. Atlikta duomenų analizė nacionaliniame lygmenyje atskleidė nemažai svarbių ir įdomių rezultatų, be to, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje jie skelbiami pirmą kartą, šiame straipsnyje pirmiausia siekiama kuo plačiau pristatyti tai, kas svarbu apibūdinant Lietuvos moksleivių delinkventinio elgesio ir viktimizacijos paplitimo aspektus. Rengiant šį straipsnį duomenų analizei buvo panaudoti visos Lietuvoje apklaustų moksleivių imties duomenys, skirtingai negu minėtame 2008 metų tarptautiniame leidinyje „Juvenile delinquency in six new EU member states“, kur buvo apsribota šalių sostinių palyginimu.

Straipsnio dėstomąją dalį sudaro du pagrindiniai skyriai. Pirmajame skyriuje aprašyta empirinio tyrimo metodologija. Antrajame – pateikti šio tyrimo rezultatai: duomenys apie delinkventinio (nusikalstamo) elgesio, viktimizacijos paplitimą bei struktūrą, nagrinėjamas ryšys tarp delinkventinio elgesio ir viktimizacijos bei tokių socialinių-demografinių veiksnių kaip amžius, lytis ir gyvenamoji vieta, psichologinių veiksnių įtaka delinkventinio elgesio ir viktimizaci-

³ Tuo metu šio centro direktoriumi ir tyrėju buvo Gert-Jan Terlouw, o paties tyrimo ir klausimyno, paremto pranešimo apie save metodu, iniciatorė buvo Josine Junger-Tas.

⁴ Juvenile delinquency in six new EU member states: crime, risky behavior and vitimization in the capital cities of Cyprus, Czech Republic, Estonija, Lithuania, Poland and Slovenia. Steketee M., Moll A., Kapardis A. (eds.). – Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. 2008.

jos rodikliams, be to, analizuojami duomenys, leidžiantys atskleisti ir patikrinti paauglių delinkventinio elgesio dėsningumus iš socialinės kontrolės teorijos perspektyvos. Straipsnio pabaigoje pateikiamos apibendrinančios išvados.

TYRIMO METODIKA

Pranešimo apie save metodas

ISRD tyrimas pagrįstas plačiai socialiniuose empiriniuose tyrimuose paplitusia pranešimo apie save (angl. – *self-report*) metodika. Daugybė apklausų ir interviu buvo ir yra atliekama klausiant respondentų, ar jie darė vienus ar kitus dalykus, ir prašant prisiminti, kiek kartų jie juos padarė per tam tikrą laikotarpį. Tokios apklausos – kone vienintelė priemonė, leidžianti gauti informaciją apie delinkventinį jaunimo elgesį, nes nėra nei būdų, nei galimybių vykdyti nuolatinę jaunų žmonių elgesio stebėseną. Be to, tyrėjai gauna galimybę palyginti jų surinktus duomenis su oficialios valstybės ir policijos statistikos duomenimis. Pastarieji dažnai laikomi netiksliais ir nepilnais, nes policija sužino toli gražu ne apie visus nusikaltimus. Ar apie nusikaltimą bus pranešta policijai, priklauso nuo daugelio dalykų, tokių kaip nusikaltimo rūšis, patirtos žalos dydis, pasitikėjimas policijos pareigūnais ir pan. Kai kurios nusikaltimų rūšys pasižymi ypač dideliu latentiskumu ir tik retais atvejais patenka į registruotų nusikaltimų suvestines. Taigi kriminologinių tyrimų duomenys, gauti pranešimo apie save metodika pagrįstų apklausų metu, laikomi svarbiu, oficialiąją statistiką papildančiu bei naujų žinių suteikiančiu šaltiniu.

Žinoma, pranešimo apie save metodika turi ir trūkumų bei apribojimų. Respondentai gali neprisiminti visų incidentų, apie kuriuos klausiama, jų aplinkybių, ar tiesiog nusišėpti juos, pasirinkdami, jų nuomone, labiau socialiai pageidautinus atsakymus. Gali pasitaikyti ir priešingų atvejų, kai dėl vienokių ar kitokių priežasčių respondentai praneša apie delinkventinio elgesio atvejus, kurių iš tiesų nebuvo. Todėl kyla nemažai problemų, susijusių su pranešimo apie save metodu surinktų duomenų patikimumu ir validumu. Vis dėlto ilgametė tarptautinių tyrimų praktika ir metodologijos studijos parodė, kad surenkami duomenys, ypač vaikų ir paauglių tyrimuose, yra pakankamai kokybiški, todėl pranešimo apie save metodika tebėra plačiai naudojama daugelyje socialinių tyrimų.⁵

⁵ Plačiau apie metodologinius viktimologinių tyrimų trūkumus žr.: Michailovič I. Viktimologijos raida ir perspektyvos. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2007, p. 44–46.

Pranešimo apie save metodu pagrįsti klausimynai paprastai turi keletą vienas kitą papildančių ar kartais persidengiančių tikslų. Visų pirma, tyrėjai siekia išsiaiškinti kaip plačiai ir dažnai paplitęs delinkventinis elgesys ir taip papildyti oficialiosios statistikos pateikiamus duomenis. Be to, siekiama atrasti ar nustatyti galimas delinkventinio elgesio sąsajas su kitais kintamaisiais, tokiais kaip amžius, lytis, socialinė bei ekonominė padėtis, taip pat ir su tam tikrais teoriniais konstruktais, kaip savikontrolė, gyvenimo stilius, socialiniai ryšiai, tikintis pagrįsti ar papildyti jau egzistuojančias arba kurti naujas mokslines teorijas. Taip pat, remiantis gautais duomenimis apie delinkventinio elgesio pasireiškimo aplinkybes (įvairovė, dažnumas, pakartotinumumas, rimtumas), gali būti tiriamos bei aprašomos skirtingos delinkventinės karjeros galimybės.

Atranka ir imties struktūra

ISR-2 tyrime buvo naudojama daugiapakopė stratifikuota atsitiktinė atranka, pagrįsta vienoda kiekvieno atrankos vieneto tikimybe patekti į tiriamą imtį. Dėl lyginamojo tyrimo pobūdžio buvo svarbu užtikrinti, kad įvairių tyrimo dalyvaujančių šalių duomenys būtų tarpusavyje palyginami. Dėl šios priežasties pirmenybė buvo teikiama ne nacionalinei, o miestų tipo atrankai (šalies viduje parenkant vieną didelį, vieną vidutinio dydžio ir tris mažesnius vieno regiono miestus pagal tyrimo organizatorių pasiūlytus kriterijus), nes tai leido tikėtis, kad skirtingose šalyse imties struktūra bus panaši.

Lietuvoje kaip didelis miestas buvo pasirinktas Vilnius (sostinė, 553391 gyventojų, esantis rytinėje šalies dalyje); kaip vidutinio dydžio miestas buvo pasirinkti Šiauliai (129037 gyventojų, šiaurinė šalies dalis), o kaip maži miesteliai pasirinkti trys vakarinės šalies dalies miestai – Kretinga (23280 gyventojų), Plungė (23137 gyventojų) ir Telšiai (31633 gyventojų).

Pirminiu atrankos vienetu buvo laikomos mokyklų klasės. Buvo apklausiami 7, 8 ir 9 klasių moksleiviai, atitinkamai atstovaujantys 12–13, 13–14, ir 14–15 metų amžiaus grupes. Tyrimo rengėjų buvo nustatyta, kad kiekvienoje šalyje būtų apklausta mažiausiai 2100 respondentų: po 700 dideliame ir vidutiniame miestuose ir dar 700 mažuose miesteliuose (maždaug po 250 kiekviename).

Parinkus miestus, kuriuose bus atliekamas tyrimas, buvo sudarytas bendras visų šių miestų bendrojo lavinimo mokyklų sąrašas bei visų tose mokyklose esančių 7, 8 ir 9 klasių sąrašas. Priklausomai nuo siekiamo apklausti kiekviename mieste moksleivių skaičiaus atsitiktiniu būdu buvo parenkama tiriamų klasių imtis. Atrinktos klasės buvo tolygiai pasiskirsčiusios tarp miesto mokyklų,

be to, buvo siekiama užtikrinti, kad 7, 8, ir 9 klasės imtyje sudarytų apylyges proporcijas. Reikia pažymėti, kad klasių sąrašas buvo sudaromas remiantis anks-tesnių (2005) metų duomenimis apie vaikų skaičių mokyklose bei klasėse, to-dėl kai kuriais atvejais atrankos metu prognozuotas respondentų skaičius šiek tiek skyrėsi nuo to, kuris buvo mokyklose tyrimo duomenų rinkimo metu.

Atrenkant klases buvo atsižvelgiama ir į tai, kad tiek mokyklų lygmenyje, tiek individualių respondentų lygmenyje galimi atsisakymo dalyvauti tyrime atvejai. Todėl, kad būtų pasiektas užsibrėžtas minimalus respondentų skaičius (2100), tyrimo imtis buvo sudaroma su pertekliumi, t. y. buvo atrinkta apie 40 proc. daugiau klasių. Vis dėlto, lauko tyrimo metu šie nuogastavimai nepasitvirtino, atsisakymų dalyvauti apklausoje nei iš mokyklų, nei iš pavienių res-pondentų nebuvo. 1 lentelėje parodytas atsakymų lygis atitinkamai apskaičiuo-tas visoms pradinėje atrankoje numatytoms ir realiai tyrime dalyvavusioms mokykloms bei mokyklų klasėms.

1 lentelė.

ISR-2 tyrimo Lietuvoje atsakymų lygis

		Mokyklos	Klasės	Mokiniai
1.	Suplanuota atranka	85	153	3811
	Nedalyvavusios mokyklos	31	57	1119
2.	Dalyvavusios mokyklos	54	97	2692
	Nedalyvavusios klasės		4	109
3.	Dalyvavusios klasės		93	2583
	Mokiniai, apklausos metu nebuvę mokykloje			364
4.	Mokiniai, apklausos metu buvę mokykloje			2219
	Mokiniai, atsisakę dalyvauti tyrime			0
5.	Tinkamai užpildyti klausimynai			2188
	Mokyklų atsakymo lygis (2)/(1)	63,5%	63,4%	70,6%
	Klasių atsakymo lygis (3)/(2)		95,9%	95,9%
	Mokykloje buvusių mokinių atsakymų lygis (5)/(4)			98,6%
	Sąrašuose buvusių mokinių atsakymų lygis (5)/(3)			84,7%
	Atsakymų lygis nuo planuotos atrankos (5)/(1)			57,4%

Lauko tyrimas

Anketinė apklausa vyko 2006 m. lapkričio – gruodžio mėn. (2006-11-06 – 2006-12-06). Apklausą ir pirminį duomenų apdorojimą atliko profesionali socialinių tyrimų įmonė. Moksleiviai buvo apklausiami klasėse, pamokų metu,

dalyvaujant interviuotojui. Pirmiausia interviuotojas trumpai pristatydavo atliekamą tyrimą, aptardavo respondentų anonimiškumo užtikrinimo klausimus bei pateikdavo trumpas klausimyno pildymo instrukcijas. Po to respondentams buvo išdalijamos tyrimo anketos, kurias jie turėdavo užpildyti savarankiškai ir grąžinti interviuotojui. Apklaustos metu klasėje taip pat buvo mokytojas, kurio buvo prašoma užpildyti trumpą mokytojų klausimyną, kad būtų minimizuota jo galima įtaka mokinių apklausos procesui.

Visos 54 mokyklos, į kurias kreipėsi tyrimą atlikusi įmonė, sutiko dalyvauti tyrime. Pasitaikė atvejų, kai tuo pat metu mokyklose buvo atliekami kiti tyrimai, tuomet buvo sutariama, kad interviuotojai apsilankys vėliau. Individualiame respondentų lygmenyje taip pat nebuvo atsisakymo dalyvauti tyrime atvejų, tačiau pirminio duomenų apdorojimo metu buvo rastas 31 neteisingai ar nevisiškai užpildytas klausimynas. Šių klausimynų duomenys nebuvo naudojami tolesnėje duomenų analizėje.

2 lentelėje parodyta faktinė tyrimo imties sudėtis pagal miestus, mokyklas bei klases.

2 lentelė.

ISR2-2 tyrimo Lietuvoje imties struktūra

	Respondentai	Mokyklos	Klasės	Klasės (klasės / respondentai)		
				7 kl.	8 kl.	9 kl.
Vilnius	738	21	31	9 / 223	11 / 248	11 / 267
Šiauliai	691	18	30	9 / 215	9 / 209	12 / 267
Kretinga	288	5	11	5 / 122	3 / 83	3 / 83
Plungė	257	5	11	3 / 78	4 / 93	4 / 86
Telšiai	214	5	10	3 / 63	4 / 96	3 / 55
Iš viso	2188	54	93	29 / 701	31 / 729	33 / 758

Matome, kad iš viso gauti 2188 užpildyti galiojantys klausimynai, iš kurių 738 iš Vilniaus, 691 iš Šiaulių ir 759 iš Kretingos, Plungės bei Telšių. Tyrimo metu buvo lankytasi 54 mokyklose, kuriose apklaustos 93 klasės. Klasių proporcijos imtyje apylygės, šiek tiek daugiau pateko 9 klasių moksleivių ir šiek tiek mažiau 7 klasių moksleivių.

Tiriamųjų imties pasiskirstymas pagal lytį ir amžiaus grupes pavaizduotas 3 lentelėje. Kaip jau minėta, tyrime dalyvavo 7–9 klasių moksleiviai, todėl, nors imtyje respondentų amžius svyruoja nuo 12 iki 17 metų, tačiau pagrindinę tiriamųjų dalį sudaro 13–15 metų jaunuoliai. Respondentų amžiaus vidurkis 14,01 metų.

3 lentelė.

ISRD-2 tyrimo Lietuvoje respondentų lytis ir amžius

	Lytis		Amžius		
	Mergaitės	Berniukai	< 13	14	15 >
Vilnius	402	336	255	243	239
Šiauliai	349	341	203	209	279
Kretinga	158	130	128	84	76
Plungė	130	126	77	95	84
Telšiai	109	105	65	90	59
Iš viso	1148	1038	728	721	737

Tyrimo metu buvo apklaustos 1148 merginos (tai sudaro 52,5 proc. visų respondentų) ir 1038 vaikinai (atitinkamai 47,5 proc.), 2 respondentai nenurodė savo lyties. Respondentų lyčių santykis tyrimo imtyje gali kelti tam tikrų neaiškumų, kadangi šalies mastu tiek gimstamumo statistika, tiek atitinkamo amžiaus vaikų skaičiaus statistika rodo, kad berniukų ir vyrų skaičius populiacijoje viršija mergaičių ir moterų skaičių iki maždaug 29–30 gyvenimo metų, kada šie skaičiai susilygina.⁶ Švietimo sistemos statistiniai duomenys taip pat rodo, kad pagrindinio mokymo pakopoje (5–9 klasės) mergaičių dalis bendrame moksleivių skaičiuje sudaro apie 48 proc.⁷ Taigi, atlikdami tyrimo duomenų analizę, turėtume atkreipti dėmesį į nedidelę lyčių disproporciją tyrimo imtyje, kurią galėjo nulemti didesnis vaikinų polinkis praleidinėti pamokas (pagal tyrimo duomenis iš praleidusiųjų pamokas be pateisinamos priežasties daugiau nei 3 kartus per metus net 67 proc. sudarė vaikinai), taip pat tai, kad santykinai didesnė vaikinų dalis mokosi specialiose ugdymo įstaigose, tokiose, kaip jaunimo mokyklos, kurios nepateko į atranką.

Klausimynas

Pagrindinis tyrimo instrumentas buvo standartizuotas, visose tyrime dalyvavusiose šalyse naudotas ISRD-2 moksleivių klausimynas. Lietuviškame klausimyno vertime nebuvo jokių esminių pakeitimų ar papildymų lyginant su pagrindine klausimyno versija.

⁶ Lietuvos statistikos metraštis 2006. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2007, p. 50.

⁷ Ten pat, p. 108.

Klausimyną sudarė dvi pagrindinės dalys. Pirmojoje dalyje buvo pateikiami klausimai, skirti nustatyti socialines demografines respondentų charakteristikas – lytį, amžių, šeimos sudėtį – ir bent iš dalies apibrėžti ekonominę respondentų šeimų padėtį. Plačiau buvo klausama apie santykius šeimoje – sutarimą su tėvais, bendravimo bei bendro laiko praleidimo šeimoje tradicijas, tėvų kontrolę respondentų elgesiui už šeimos ribų. Atskiras klausimų blokas buvo skirtas respondentų laisvalaikiiui – jo leidimo būdams, ypač bendraamžių draugų grupėje. Taip pat buvo pateikiami klausimai, skirti nustatyti respondentų požiūrį į mokyklą bei pasiekimus joje. Be to, pirmojoje klausimyno dalyje dar buvo keletas klausimų apie viktimizacinę respondentų patirtį, rimtus jų gyvenimo įvykius, jų nuostatas smurtinio elgesio atžvilgiu, gyvenamąją aplinką bei tam tikras asmenines respondentų charakteristikas.

Antrąją klausimyno dalį sudarė klausimai apie delinkventinį elgesį⁸ bei jo aplinkybes. Respondentų buvo klausama apie tam tikrus dalykus, kuriuos daro jauni žmonės, kiekvienu atveju siekiant išsiaiškinti tokio elgesio paplitimą, dažnumą, tam tikrus jo pasireiškimo ypatumus bei pasekmes. Buvo klausama apie alkoholio ir narkotikų vartojimą, vandalizmą, vagystes iš automobilių, parduotuvių bei kitų patalpų, transporto priemonių vagystes, kompiuterinius įsilaužimus ir „piratavimą“, kišenvagystes, apiplėšimus, ginklų nešiojimąsi, dalyvavimą grupinėse muštynėse, užpuolimus, narkotikų platinimą. Klausimuose apie delinkventinį elgesį buvo išskirti du jo pasireiškimo laikotarpiai: visas respondento gyvenimas ir paskutiniai 12 mėnesių (kai kuriuose klausimuose paskutinės 4 savaitės).

Iš viso klausimyne buvo 67 klausimai, daugelis iš jų dar turėjo po keletą smulkesnių, papildančių ir patikslinančių klausimų.

⁸ Plačiąja prasme „delinkvencija“, „delinkventinis elgesys“ – tai teisiųjų ir socialinių normų pažeidimai, kuriuos daro nepilnamečiai (paaugliai) (Кернер Х.Ю. Криминология: Словарь – справочник. Москва: Норма, 1998, p. 62–63). Šiame tyrime delinkventinio elgesio problema buvo nagrinėjama šiek tiek siauresniame kontekste, t. y. tyrime buvo išskirti tik tam tikrų rūšių teisės pažeidimai, už kurių padarymą visose tyrime dalyvavusiose šalyse paprastai numatoma baudžiamoji atsakomybė. Iš viso buvo išskirta 15 tokių veikų. Svarbu atkreipti dėmesį, kad Lietuvoje ne visos jos laikomos nusikalstamomis veikomis, t. y. ne už visas iš jų atsakomybė numatyta LR baudžiamajame kodekse. Už dalį iš jų numatyta administracinė atsakomybė pagal LR administracinių teisės pažeidimų kodeksą (pavyzdžiui, vagystė, jeigu pagrobtojo turto vertė neviršija 1 minimalaus gyvenimo lygio (MGL) dydžio sumos). Vis dėlto, atsiribodami nuo teisinės technikos ir reglamentavimo specifikos Lietuvoje, tyrime šias veikas traktuojame kaip nusikalstamo pobūdžio veikas ir vadiname jas „nusikalstamomis veikomis“, „delinkventiniu elgesiu“ arba „teisės pažeidimais“.

TYRIMO REZULTATAI

Alkoholio ir narkotikų vartojimas

Alkoholio bei narkotikų vartojimo problematika Lietuvoje gana plačiai gvil-denama tiek žiniasklaidoje, tiek viešajame diskurse. Statistiniai duomenys rodo nuolatinį alkoholio vartojimo didėjimą, daugėja ir neigiamų tokio vartojimo pasekmių – alkoholio sukeltų ligų, psichikos sutrikimų, kelių eismo įvykių, mirties atvejų. Nemaža dalis nusikaltimų taip pat yra padaroma neblaivių ar nuo narkotikų apsvaigusių asmenų.⁹

Kas kelerius metus Lietuvoje atliekamų tarptautinių tyrimų, skirtų nu-statyti alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimo paplitimą tarp mokykli-nio amžiaus paauglių, rezultatai taip pat rodo, kad alkoholio vartojimas nuo-lat didėja, jį vartoti pradeda vis jaunesnio amžiaus vaikai, o palyginus su kitomis šalimis, Lietuvos moksleiviai yra tarp dažniausiai piktnaudžiaujančių alko-holiniais gėrimais.¹⁰

Šiame skyriuje, remdamiesi ISRD-2 tyrimo metu surinktais duomenimis, panagrinėsime alkoholio ir narkotikų vartojimo paplitimą, pasiskirstymą bei kitus ypatumus tarp Lietuvos moksleivių.

Alkoholio ir narkotikų vartojimo paplitimas

ISRD-2 tyrimo moksleivių klausimyne buvo du klausimai apie alkoholio ir trys klausimai apie narkotikų vartojimą. Mokinių buvo klausama apie silpnų (alus, vynas, ir pan.) bei stiprių (degtinė, viskis, džinas, romas ir pan.) gėrimų vartojimą. Taip pat buvo klausama apie tokių narkotikų kaip marihuana, haši-šas, „Ecstasy“, amfetaminas, LSD, heroinas ir kokainas vartojimą. Responden-tų buvo prašoma prisiminti, ar jie vartojo minėtas medžiagas kada nors savo gyvenime, bei per pastarąjį mėnesį.

⁹ Plačiau žr. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaitą „Alkoholio vartojimas ir padariniai 2007 m.“: http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/55_alkoholio_vartojima_padar_2007.pdf

¹⁰ Zaborskis A., Žemaitienė N., Šumskas L. ir kt. Lietuvos moksleivių alkoholinių gėrimų vartojimo kaita 1996–2004 m. ir nauji iššūkiai. // *Medicina* (Kaunas) 2008; 44 (8), p. 623–632.

Kaip matome iš 4 lentelės, 83,3 proc. respondentų nurodė bent kartą gyvenime vartoję alkoholinius gėrimus. Alkoholio vartojimo paplitimas per paskutinį mėnesį daugiau kaip 2 kartus mažesnis – 37,1 proc.

4 lentelė.

Alkoholio ir narkotikų vartojimo paplitimas

	Per visą gyvenimą		Per paskutinį mėnesį	
	%	% neatsakė	%	% neatsakė
Silpni alkoholiniai gėrimai (alus, vynas ir kt.)	82,6	1,0	36,4	2,5
Stiprus alkoholis (degtinė, viskis, džinas ir kt.)	45,6	1,7	13,4	2,6
Alkoholis bendrai	83,3	0,6	37,1	0,9
Kanapės, marihuana, hašišas	10,5	1,5	2,9	1,7
Ecstasy/amfetaminas	1,2	1,3	0,3	1,4
LSD/heroinas/kokainas	0,9	1,4	0,2	1,5

Sprendžiant iš atsakymų, galima manyti, kad moksleiviai dažniau vartoja silpnesnius alkoholinius gėrimus (82,6 proc. per visą gyvenimą ir 36,4 proc. per paskutinį mėnesį). Tai galėtų lemti daugelis priežasčių, akivaizdžiausios iš jų – subjektyviai geresnės silpnesnių alkoholinių gėrimų skonio savybės, lengvesnė jų įsigijimo galimybė (pvz., prekybos kioskuose), į jaunimą orientuota tokių gėrimų gamintojų rinkodara ir pan. Stipraus alkoholio vartojimas nėra toks populiarus, tačiau respondentų, nurodžiusių, kad vartojo stiprius alkoholinius gėrimus, dalis taip pat gana didelė (45,6 proc. per visą gyvenimą ir 13,4 proc. per paskutinį mėnesį).

Narkotikų vartojimo paplitimas kur kas mažesnis. Populiariausi lengvieji narkotikai (kanapės, marihuana, hašišas) – iš viso juos vartoję nurodė 10,5 proc., o per paskutinį mėnesį – 2,9 proc. respondentų. Stiprių narkotikų vartojimas nėra paplitęs ir sudaro apie 1 proc. per visą gyvenimą ir apie 0,2 proc. per paskutinį mėnesį.

Lyginant alkoholio vartojimo paplitimą skirtingo dydžio miestuose, didelių skirtumų nepastebėta. Nors iš 5 lentelės matome, kad mažuose miesteliuose alkoholį vartoję prisipažino šiek tiek daugiau respondentų, tačiau šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi. Galima konstatuoti, kad alkoholio vartojimas vienodai paplitęs tarp moksleivių, nepriklausomai nuo to, kokio dydžio mieste

jie gyvena. Kita vertus, narkotikų vartojimo paplitimas skirtingo dydžio miestuose yra skirtingas. Tyrimo duomenys rodo, kad narkotikų vartojimas tiek viso gyvenimo, tiek paskutinio mėnesio laikotarpiais labiau paplitęs tarp didesniuose miestuose gyvenančių moksleivių.

5 lentelė.

Alkoholio ir narkotikų vartojimas skirtingo dydžio miestuose

	Didelis miestas		Vidutinio dydžio miestas		Maži miesteliai	
	Per visą gyvenimą	Per paskutinį mėnesį	Per visą gyvenimą	Per paskutinį mėnesį	Per visą gyvenimą	Per paskutinį mėnesį
Alkoholis	82,3	36,6	83,8	36,7	84,7	40,3
Narkotikai	12,0*	3,7*	11,8*	3,0*	8,3*	1,5*

χ^2 testas, *p < 0,05.

Nagrinėjant alkoholio ir narkotikų vartojimo paplitimą priklausomai nuo respondentų lyties (6 lentelė), taip pat išryškėjo tam tikri statistiškai reikšmingi skirtumai. Nors viso gyvenimo laikotarpiu alkoholio vartojimo paplitimas tarp berniukų ir mergaičių nesiskiria, tačiau kalbant apie paskutinio mėnesio laikotarpį matome, kad alkoholį vartoja daugiau mergaičių, negu berniukų. Tai gana įdomus pastebėjimas, nepaisant to, kad šie paplitimo duomenys dar nieko nesako nei apie išgeriamo alkoholio kiekį, nei apie jo vartojimo dažnumą. Taip pat pažymėtina, kad šis skirtumas atsiranda dėl to, kad žymiai daugiau mergaičių negu berniukų teigė vartoję silpnus alkoholinius gėrimus (per paskutinį mėnesį 39,2 proc. mergaičių ir 33,2 proc. berniukų), tuo tarpu stipraus alkoholio vartojimo paplitimas buvo beveik vienodas (atitinkamai 13 proc. mergaičių ir 13,9 proc. berniukų).

Narkotikų vartojimas, priešingai, daug labiau paplitęs tarp berniukų. Tiek viso gyvenimo tiek paskutinio mėnesio laikotarpiais matomas aiškus, statistiškai reikšmingas skirtumas tarp lyčių. Bent kartą gyvenime narkotikus vartoję prisipažino beveik 2 kartus, o per paskutinį mėnesį beveik tris kartus daugiau berniukų negu mergaičių.

6 lentelė.

Alkoholio ir narkotikų vartojimas tarp berniukų ir mergaičių

	Berniukai		Mergaitės	
	Per visą gyvenimą	Per paskutinį mėnesį	Per visą gyvenimą	Per paskutinį mėnesį
Alkoholis	82,2	35,1*	84,9	40,4*
Narkotikai	14,1**	4,1**	7,6**	1,5**

χ^2 testas, *p < 0,05; **p < 0,01

Norėdami nustatyti alkoholio ir narkotikų vartojimo paplitimą priklausomai nuo amžiaus, respondentus suskirstėme į tris grupes, pagal klases, kuriose jie mokosi (7, 8 ir 9 klasės). Lygindami šias grupes, apsiribojome paskutinio mėnesio laikotarpio duomenimis, nes viso gyvenimo laikotarpio duomenys atspindėtų kumuliatyvinį alkoholio ir narkotikų vartojimo aspektą (juk vyresnių ir jaunesnių moksleivių viso gyvenimo laikotarpis yra nevienodas), todėl toks lyginimas nebūtų korektiškas.

Iš 7 lentelės matyti, kad alkoholio vartojimo paplitimas sparčiai didėja didėjant respondentų amžiui. Pažymėtina, kad didėjimo tempas yra labai didelis, galima sakyti „šuoliškas“. Jeigu per paskutinį mėnesį alkoholį vartojo 23,5 proc. septintokų, tai tarp aštuntokų tokių buvo jau 39,8 proc., o tarp devintokų atitinkamai – 49,6 proc.

Narkotikų vartojimo paplitimas nepasižymi tokia tendencija, tačiau pažymėtina, kad šiuo atveju kokius nors dėsningumus sunku būtų išvelgti ir dėl to, kad pats narkotikų vartojimas yra pakankamai retas (iš viso tik 2,9 proc. respondentų per paskutinį mėnesį).

7 lentelė.

Alkoholio ir narkotikų vartojimas tarp skirtingų klasių moksleivių

	7 klasė	8 klasė	9 klasė
	Per paskutinį mėnesį	Per paskutinį mėnesį	Per paskutinį mėnesį
Alkoholis	23,5**	39,8**	49,6**
Narkotikai	2,0	3,1	3,0

χ^2 testas, **p < 0,01

Apsvaigimas ir nesaikingas alkoholio vartojimas

Nors anksčiau aprašytieji rodikliai pakankamai iškalbingi, vis dėlto negalime teigti, kad jie išsamiai apibūdina tiriamą reiškinį. Be alkoholio vartojimo paplitimo svarbu žinoti ir tai, kaip ir kokiais kiekiais alkoholiniai gėrimai yra vartojami. ISRD-2 tyrimo klausimyne buvo keletas papildomų klausimų, skirtų šiems aspektams. Visų pirma moksleivių buvo klausama, ar jie kada nors buvo smarkiai apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų. Teigiamai į šį klausimą atsakė 35,3 proc. respondentų. Nuo silpnesnių gėrimų apsvaigę buvo 33,3 proc., o nuo stipriųjų – 22,3 proc. apklaustų moksleivių. Nemaža dalis (20,2 proc.) prisipažino, kad buvo apsvaigę tiek nuo silpnesnių, tiek nuo stipriųjų gėrimų.

8 lentelėje matome šio rodiklio pasiskirstymą priklausomai nuo respondentų lyties, mokyklos klasės ir gyvenamosios vietos. Duomenys rodo, kad bent kartą apsvaigusių nuo alkoholinių gėrimų berniukų buvo daugiau nei mergaičių, nors anksčiau nagrinėti paplitimo rodikliai rodė kiek didesnę alkoholį vartojusių mergaičių dalį (žr. 6 lentelę). Skirtumas nėra labai didelis, tačiau vis dėlto galima manyti, kad mergaitės linkusios alkoholį vartoti saikingiau. Daug didesni skirtumai matomi nagrinėjant apsvaigimo nuo alkoholio paplitimą skirtingose klasėse. Tai nenuostabu, žinant kaip sparčiai didėja alkoholio vartojimo paplitimas didėjant jaunuolių amžiui (žr. 7 lentelę). Be to, čia pasireiškia jau minėtas kumuliatyvinis efektas (dėl ilgesnės vyresnių respondentų gyvenimo trukmės), kurio šiuo atveju eliminuoti negalime, nes buvo klausama tik apie viso gyvenimo laikotarpį. Įdomūs ir miestų duomenys, kurių analizė parodė reikšmingus skirtumus tarp skirtingo dydžio miestų, nors alkoholio vartojimo paplitimo duomenys tokių skirtumų nerodė (žr. 5 lentelę). Šiuo atveju aiškiai matyti, kad vidutinio dydžio ir ypač mažuose miesteliuose moksleivių, kurie prisipažino buvę apsvaigę nuo alkoholio, dalis yra žymiai didesnė, negu dideliame mieste.

8 lentelė.

Apsvaigimas nuo alkoholio pagal lytį, amžių ir gyvenamąją vietą

	Silpni gėrimai	Stiprūs gėrimai	Visi gėrimai
Iš viso	33,3	22,3	35,3
Berniukai	36,2**	24,6*	38,8**
Mergaitės	30,8**	20,3*	32,3**
7 klasė	16,3**	8,9**	17,5**
8 klasė	36,2**	23,8**	38,4**
9 klasė	46,2**	33,4**	48,8**
Didelis miestas	29,2**	19,1*	30,9**
Vidutinis miestas	33,3**	22,4*	34,8**
Maži miesteliai	37,3**	25,5*	40,1**

χ^2 testas, * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Dar vienas dažnai vartojamas ir svarbus rodiklis, kuris buvo įtrauktas į ISRD-2 tyrimo klausimyną, kaip leidžiantis iš dalies nustatyti alkoholio vartojimo įpročius yra nesaikingas alkoholio vartojimas (angl. – *binge drinking*).¹¹ Res-

¹¹ Nėra bendro šio rodiklio apibrėžimo bei standartizuotos apskaičiavimo procedūros. Bendriausia prasme tai yra didelio kiekio alkoholio suvartojimas per tam tikrą ribotą laiką. Šiame tyrime nesaikingu alkoholio vartojimu laikomas daugiau negu 5 alkoholio vienetų (taurių, bokalų, skardinių silpnam alkoholiui ir taurelių, stiklų stipriam alkoholiui) suvartojimas per paskutinį kartą.

pondentų buvo klausiama, kiek butelių, taurių, skardinių, taurelių alkoholio jie išgėrė paskutinį kartą. Moksleiviai, kurie atsakė, kad paskutinį kartą išgėrė daugiau nei 5 nurodytus alkoholio vienetus, buvo išskirti kaip nesaikingai vartoję alkoholį. Iš viso tokių respondentų buvo 21 proc. Kalbant apie silpnus alkoholinius gėrimus, tokių respondentų buvo 10,3 proc., o klausiant apie stiprius alkoholinius gėrimus – 10,2 proc. 9 lentelėje pateikti duomenys apie nesaikingą alkoholio vartojimą priklausomai nuo respondentų lyties, amžiaus ir gyvenamosios vietos. Kaip rodo respondentų atsakymai, berniukai dažniau nei mergaitės vartoja alkoholį dideliais kiekiais, nesaikingai. Taip pat pažymėtina, kad nesaikingas alkoholio vartojimas labiau būdingas vyresnio amžiaus moksleiviams. Statistiškai reikšmingų nesaikingo alkoholio vartojimo skirtumų tarp skirtingo dydžio miestų moksleivių nenustatyta.

9 lentelė.

Nesaikingas alkoholio vartojimas pagal lytį, amžių ir gyvenamąją vietą

	Silpni gėrimai	Stiprūs gėrimai	Visi gėrimai
Iš viso	10,3	10,2	21,0
Berniukai	14,1**	13,2**	25,4**
Mergaitės	7,1**	7,6**	17,2**
7 klasė	7,5**	5,6**	12,5**
8 klasė	11,3**	10,3**	21,7**
9 klasė	12,1**	15,0**	28,5**
Didelis miestas	9,1	9,5	18,6
Vidutinis miestas	10,6	10,6	22,1
Maži miesteliai	11,2	10,6	22,4

χ^2 testas, **p < 0,01

Delinkventinio elgesio ir viktimizacijos paplitimas

Tyrimo duomenų analizė parodė, kad tarp 7–9 klasių moksleivių delinkventinis elgesys nėra labai plačiai paplitęs. Vadinasi, negalima teigti, kad visi šio amžiaus moksleiviai jau yra išbandę nusikalstamo elgesio „skonį“. Į klausimą, ar kada nors teko per savo gyvenimą padaryti bent vieną iš penkiolikos išvardytų nusikalstamų veikų, 67,7 proc. moksleivių atsakė, kad nebuvo padarę nė vienos iš išvardytų nusikalstamų veikų, o per paskutinius 12 mėn. tokių moksleivių buvo 79,7 proc. Kitaip tariant, tik trečdalis apklaustų moksleivių per visą savo gyvenimą ir penktadalis per paskutinius metus prisipažino padarę bent vieną nusikalstamą veiką.

Labiausiai paplitęs delinkventinis elgesys tarp moksleivių – dalyvavimas grupinėse muštynėse ir ginklo (peilio, lazdos ir kt.) nešiojimas (žr. 10 lentelę). Apskritai bent vieną kartą per savo gyvenimą muštynėse dalyvavę nurodė 15,4 proc. apklaustų moksleivių ir 13,1 proc. nurodė, kad nešiojo ginklą. Analogiškos delinkventinio elgesio tendencijos matomos ir per paskutinius 12 mėnesių. Tarp labiausiai paplitusių nusikalstamų veikų yra grupinės muštynės (sudaro 8,7 proc.), ginklo nešiojimas (8,2 proc.). Antrą grupę pagal atsakymų dažnumą sudaro vandalizmas ir įsibrovimas į kompiuterines duomenų bazes (angl.k. „*computer hacking*“) (atitinkamai sudarė 4,4 proc. ir 4,5 proc.). Visos kitos nusikalstamos veikos paplitusios dar rečiau (daugumos iš jų paplitimo lygis nesiekia 2 proc.). Tačiau reikėtų pripažinti, kad visoje tirtų nusikalstamų veikų struktūroje didesnę dalį sudaro smurtinio pobūdžio nusikalstamos veikos.¹²

Remdamiesi kriminalinės statistikos duomenimis, galime matyti, kad tarp visų užregistruotų nusikalstamų veikų, padarytų nepilnamečių, didžiausią dalį (3/4) sudaro turtiniai nusikaltimai (daugiau kaip 50 proc.– vagystės).¹³ Vienas iš galimų paaiškinimų galėtų būti ir tai, kad nepilnamečių smurtinis elgesys turi didesnę tendenciją likti „šešelyje“ (t. y. apie tokį elgesį rečiau pranešama) ir tokiu būdu likti už kriminalinės statistikos ribų. Iš to galima daryti prielaidą, kad smurtinis elgesys (o ne turtiniai nusikaltimai, kaip atrodo iš kriminalinės statistikos) yra pagrindinė nepilnamečių nusikalstamo elgesio problema.

Remiantis tyrimo duomenimis, įdomu pažymėti, jog tarp moksleivių santykinai paplitęs įsibrovimas į kompiuterines duomenų bazes (angl.k. „*computer hacking*“). Apie šių veikų padarymą per visą gyvenimą nurodė 6,7 proc., per paskutinius metus šiek tiek mažiau – 4,5 proc. apklaustų moksleivių. Viena vertus, tokio rezultato galbūt galima buvo tikėtis, nes šiuolaikinių jaunuolių laisvalaikyje kompiuteriai užima svarbią vietą. Tai rodo šio tyrimo duomenys. Į klausimą „kaip jūs leidžiate laiką su draugais?“ net 90,9 proc. moksleivių atsa-

¹² Klausimyne buvo suformuluoti keturi klausimai, susiję su įvairaus lygmens smurtiniu elgesiu: ginklo nešiojimas; dalyvavimas grupinėse muštynėse; tyčinis kito žmogaus sumušimas (kūno sužalojimas); pinigų ar daiktų atėmimas iš kito grasinant smurtu (plėšimas). Preciziškai žiūrint į šias pavojingas veikas, galima sakyti, jog jos nebūtinai yra smurtinės (pavyzdžiui, ginklo nešiojimas nebūtinai reiškia jo panaudojimą), greičiau su smurtu susijusios, tačiau šiame straipsnyje keturias su smurtu susijusias veikas vadinsime „smurtiniais nusikaltimais“, „smurtiniu elgesiu“.

¹³ Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma 30N-SAV): <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/f30n/f30n.htm>

kė: „žaidžiame kompiuterinius žaidimus arba bendraujame per internetą“. Kita vertus, gauti rezultatai vis tiek kelia abejonių, kad tokia didelė dalis paauglių užsiima įsilaužimu į kompiuterines duomenų bazes, turi pakankamai įgūdžių ir žinių tai padaryti. Atsakymo rezultatams įtakos galėjo turėti ir ne visai aiški, per daug sudėtinga klausimo formuluotė. Daugelis moksleivių galėjo nevienareikšmiškai suprasti sąvoką „įsibrovimas į duomenų bazę“.

10 lentelė.

Delinkventinio elgesio paplitimas (per visą gyvenimą/per paskutinius 12 mėn.)

	Per visą gyvenimą		Per paskutinius 12 mėn. ^a	
	%	% neatsakė	%	% neatsakė
Grupinės muštynės	15,4	1,2	8,7	1,5
Ginklo nešiojimas	13,1	1,2	8,2	1,6
Kūno sužalojimas	2,4	1,1	1,2	1,4
Piniginės, krepšio ar rankinės vagystė iš žmogaus	1,3	1,2	0,3	1,3
Plėšimas	1,2	1,2	0,7	1,3
Vandalizmas	7,7	1,2	4,4	1,6
Vagystė iš parduotuvių	9,3	1,4	1,9	1,6
Dviračių/mopedų vagystė	0,5	1,3	0,1	1,3
Vagystė iš automobilio	0,8	1,3	0,3	1,3
Vagystė įsibraunant į patalpas	0,7	1,3	0,2	1,3
Automobilio vagystė	0,6	1,0	0,2	1,1
Įsibrovimas į kompiuterines duomenų bazes („computer hacking“)	6,7	1,2	4,5	1,4
Narkotikų pardavinėjimas	1,6	1,2	0,9	1,4
Ecstasy/amfetaminų vartojimas	1,2	1,3	0,3	1,4
LSD/heroino/kokaino vartojimas	0,9	1,4	0,2	1,5

n = 2188;

^a Ecstasy/amfetaminų ir LSD/heroino/kokaino vartojimas: paplitimas per paskutinį mėnesį

Priešingai nei būtų galima tikėtis, šis tyrimas parodė, kad nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis medžiagomis, paplitimo lygis yra nedidelis (nesiekia 2 proc. tiek per visą gyvenimą, tiek per paskutinius 12 mėn.). Čia įdomu tai, kad daugiau yra paplitęs ne sunkių narkotikų (amfetaminų, ecstasy, LSD, heroino, kokaino) vartojimas, o jų pardavinėjimas.

Klausimyne buvo pateikta nemažai klausimų, padedančių detalčiau ištirti turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų, o būtent įvairių rūšių vagysčių, papliti-

mą tarp moksleivių. Iš viso buvo pateikti šeši klausimai, susiję su vagystėmis – vienas apie vagystę iš parduotuvės ar prekybos centro ir penki apie sunkesnių rūšių vagystes: piniginės, krepšio ar rankinės vagystes, vagystes įsibraunant į patalpas, dviračio, mopedo ar motociklo vagystes, automobilio vagystes, vagystes iš automobilio.

Kaip parodė tyrimo rezultatų analizė, tarp moksleivių labiausiai paplitusios vagystės iš parduotuvių. Tačiau pastebėtina, kad yra labai didelis skirtumas tarp šių veikų paplitimo lygio per visą gyvenimą (sudarė 9,3 proc.) ir paskutinius 12 mėnesių (tik 1,9 proc.). Moksleivių, nurodžiusių, kad dalyvavo darant kitus, sunkesnius nusikaltimus, pavyzdžiui, automobilio, mopedo, dviračio vagystę, vagystę įsibraunant į patalpas, yra labai nedidelis skaičius. Šių nusikalstamų veikų paplitimo lygis per visą gyvenimą ir per paskutinius metus siekia vos 1 procentą.

ISR-2 tyrimas apėmė ir klausimus, susijusius su moksleivių viktimizacijos lygio nustatymu. Apklausos metu moksleivių buvo prašoma atsakyti į klausimą, ar per paskutinius 12 mėnesių teko patiems nukentėti nuo: plėšimo („kas nors norėjo, kad Tu jam/jai atiduotum savo pinigus ar daiktus (laikrodį, batus, mobilųjį telefoną) ir grasino Tau tuo atveju, jeigu neatiduotum“), kūno sužalojimo („kas nors Tave sumušė ar sužeidė taip stipriai, kad Tau reikėjo apsilankyti pas gydytoją“), vagystės („iš Tavęs buvo pavogti Tavo daiktai, pavyzdžiui, knyga, pinigai, mobilusis telefonas, sporto priemonės, dviratis ar pan.“), patyčių („iš Tavęs tyčiojosi mokykloje (kiti mokiniai žemino Tave ar iš Tavęs šaipėsi, sudavė ar spyrė Tau, pašalino Tave iš savo grupės“), taip pat, ar pranešė apie tai policijai.

Iš visų apklaustų moksleivių 29,2 proc. nurodė, kad tapo bent vieno iš keturių minėtų nusikaltimų aukomis. Palyginus santykį tarp moksleivių delinkventinio elgesio paplitimo per paskutinius 12 mėn. ir bendro jų viktimizacijos lygio, matome, kad moksleiviai vis dėlto dažniau nukentė nuo nusikalstamų veikų, negu patys yra nusikalstamo elgesio „iniciatoriai“ (bendras viktimizacijos lygis – 29,2 proc., bendras nusikalstamų veikų paplitimo lygis – 20,3 proc.). Įvertinę šį santykį pagal atskiras nusikalstamų veikų rūšis, taip pat matome, kad didesnę dalį sudaro moksleiviai, nukentėję nuo plėšimų (per paskutinius 12 mėn. nukentėjo 6,6 proc.), negu moksleiviai, kurie patys prisipažino padarę plėšimą (per paskutinius metus – 0,7 proc. paauglių). Kūno sužalojimo atvejais tie skirtumai gerokai mažesni: nuo kūno sužalojimų nukentėjo 2,9 proc. moksleivių, tuo tarpu padariusių kūno sužalojimus – 1,2 proc.

Taigi palyginti nedaug paauglių padaro nusikaltimus, tačiau dažniau nukentė nuo jų. Tai gali būti aiškinama ir psichologiniais apklausos ypatumais.

Pavyzdžiui, gali būti, kad prisipažinti nukentėjus nuo nusikaltimo daug paprasčiau negu padarius jį. Lygiai taip pat nusikaltimo aukos išgyvenimas (skausmas, pažeminimas ir pan.) gali palikti daug gilesnį pėdsaką atmintyje.

11 lentelėje parodyta, kokia yra viktimizacijos struktūra. Joje matyti, kad moksleiviai dažniausiai tampa patyčių ir vagysčių aukomis. Perpus mažiau moksleivių nukenčia nuo plėšimų ir labai retai yra patyrę kūno sužalojimus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors moksleiviai daugiausiai nukenčia nuo tyčiojimosi, bet apie tai praneša policijai rečiausiai.

11 lentelė.

Viktimizacija ir pranešimai policijai (per paskutinius 12 mėn.)

	Nukentėjusiųjų		Pranešė policijai
	%	% neatsakė	%
plėšimas	6,6	1,1	16,7
kūno sužalojimas	2,9	1,1	10,8
vagystė	12,3	2,2	10,3
patyčios	16,2	2,7	5,7

Ar tai reiškia, kad patyčios yra pačių moksleivių ir mokyklos vidinė problema? Deja, mūsų tyrimo duomenys neleidžia patikslinti, dėl kokių priežasčių nesikreipiama pagalbos, kadangi klausimyne nebuvo numatyta atskirų klausimų, nustatančių nepranešimo priežastis. Manytume, kad mažas procentas pranešimų atvejų gali būti siejamas ir su tuo, kad vaikai labiau linkę kreiptis pagalbos ne į policiją, o į žmones, kurie yra arčiau jų, tai yra tėvus, draugus, arba patys bandyti spręsti šias problemas. Taip pat tai gali būti siejama ir su moksleivių baimė kreiptis į policiją, kadangi tyčiojimasis gali būti lydimas terorizavimo, grasinimo iš skriaudėjo pusės. Čia galėtų būti ir kitų paslėptų nesikreipimo į policiją priežasčių, todėl, norint juos patvirtinti arba paneigti, iš tikrųjų reikėtų atlikti specialų tyrimą.

Tyrimo duomenys taip pat parodė, kad yra statistiškai reikšmingas ryšys tarp bendro viktimizacijos lygio ir bendro nusikalstamų veikų paplitimo lygio, t. y. moksleiviai, kurie yra padarę nusikalstamą veiką, dažniau tampa nusikaltimų aukomis. Iš visų moksleivių, padariusių per paskutinius 12 mėn. bent vieną nusikalstamą veiką, 35,4 proc. tapo nusikaltimo aukomis. Tuo tarpu iš tų, kurie nebuvo padarę nusikaltimo, aukomis tapo 27,7 proc. moksleivių ($p < 0,01$).

Šis ryšys matomas ir pagal atskiras viktimizacijos ir nusikalstamų veikų rūšis. Statistiškai reikšmingi ryšiai buvo nustatyti smurtinių nusikaltimų ir nusikalti-

mų, susijusių su narkotikų vartojimu, atžvilgiu. Iš visų moksleivių, padariusių smurtinius nusikaltimus per paskutinius 12 mėn., 36,9 proc. tapo nusikaltimo aukomis, o tarp nepadariusių smurtinių nusikaltimų nuo nusikaltimo nukentėjo 27,8 proc. moksleivių ($p < 0,01$). Taip pat moksleiviai, padarę smurtinius nusikaltimus, patys dažniau tampa kūno sužalojimo aukomis. Analogiški rezultatai matyti tarp visų viktimizacijos rūšių ir nusikaltimų, susijusių su narkotikų platinimu.

Apibendrinant šioje dalyje pateiktus tyrimo duomenis apie moksleivių delinkventinio elgesio ir viktimizacijos paplitimą, būtų galima išskirti keletą esminių tyrimo rezultatų:

– šio tyrimo duomenys nepatvirtina populiarus teiginio, kad visi šio amžiaus nepilnamečiai jau yra išbandę nusikalstamo elgesio „skonį“. Tik trečdalis šio amžiaus moksleivių per visą savo gyvenimą ir penktadalis per paskutinius metus nurodė, kad buvo padarę bent vieną iš išvardytų 15 nusikalstamų veikų rūšių;

– tarp moksleivių labiau paplitusios nesunkios, bet smurtinio pobūdžio nusikalstamos veikos: grupinės muštynės, ginklo nešiojimas, įsibrovimas į kompiuterines duomenų bazes, vandalizmas, vagystės iš parduotuvių.

– tyrimo duomenys parodė, kad yra statistiškai reikšmingas ryšys tarp bendro viktimizacijos lygio ir bendro nusikalstamų veikų padarymo lygio, t. y. nepilnamečiai, padarę nusikalstamą veiką, dažniau tampa nusikaltimo aukomis, taip pat smurtinių nusikaltimų aukomis.

Socialinių demografinių veiksnių įtaka delinkventinio elgesio ir viktimizacijos rodikliams

Šioje dalyje, remiantis respondentų atsakymais, nagrinėjamas ryšys tarp delinkventinio elgesio ir viktimizacijos bei tokių socialinių-demografinių veiksnių kaip amžius, lytis ir gyvenamoji vieta. Palyginti nedidelė dalis respondentų anketose pažymėjo padarę vienos ar kitos rūšies teisės pažeidimą, todėl šiame skyrelyje, statistinei analizei skaidant respondentus į grupes pagal amžių, lytį, gyvenamąją vietą, tikslinga naudoti labiau subendrintą nusikalstamų veikų skalę. Visos nagrinėjamos pavojingos veikos sugrupuotos taip: visos nusikalstamos veikos, vagystės („vagystės“ apima penkias sunkesnes vagystes: dviračio, mopedo ar motorolerio vagystę; rankinės, krepšio ar piniginės vagystę iš žmogaus; vagystę įsilaužiant į patalpas; vagystę iš arba nuo automobilio; motociklo ar automobilio vagystę), vagystės iš parduotuvių, smurtiniai nusikaltimai (apima: ginklo nešiojimą, dalyvavimą grupinėse muštynėse, tyčinį kito žmogaus sumušimą, pinigų ar daiktų atėmimą iš kito grasinant smurtu), vandalizmas, narkotikų platinimas.

Amžius ir delinkventinis elgesys

Kriminologiniai tyrimai rodo, jog yra glaudus ryšys tarp amžiaus ir delinkventinio elgesio.¹⁴ Paauglystėje įsitraukimas į nusikalstamą elgesį ženkliai padidėja, o jai pasibaigus po kurio laiko ima sparčiai mažėti. Analizuojant statistinius duomenis apie moksleivių viso gyvenimo patirtį, matyti, jog delinkventinio elgesio paplitimas tarp skirtingo amžiaus moksleivių yra nevienodas. Į akis krenta, jog septintokų delinkventinis elgesys – tiek bendras, tiek atskirų nusikalstamų veikų rūšių – yra mažiausias (žr. 12 lentelę). Aštuntokų ir devintokų bendras delinkventinis aktyvumas yra 5–5,2 procento didesnis ir tarpusavyje daugmaž nesiskiria. Tačiau palyginus duomenis, moksleivių pateiktus apie paskutinius metus, minėti skirtumai nėra tokie akivaizdūs, o kai kurių nusikalstamų veikų rūšių atžvilgiu septintokai yra net aktyviausi. Būtų galima daryti prielaidą, kad vyresnių klasių moksleivių viso gyvenimo delinkventinio elgesio rodikliai yra didesni tiesiog dėl jų didesnės patirties ir nėra susiję su didesniu delinkventiniu aktyvumu apskritai, arba tokius rodiklius sieti su atminties ypatybėmis neseniai atsitikusius įvykius suvokti kaip įvykusius seniau („teleskopinis“ efektas).¹⁵

12 lentelė.

Delinkventinis elgesys pagal amžių per visą gyvenimą ir praėjusius metus

Nusikaltimai	7 klasė				8 klasė				9 klasė			
	Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus		Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus		Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Visi	180	26,6	120	17,8	228	31,8	131	18,6	237	31,6	142	19,1
Vagystės	11	1,6	3	0,4	22	3,1	8	1,1	21	2,8	7	0,9
Vagystės iš parduotuvių	50	7,3	16	2,3	75	10,4	14	1,9	76	10,1	11	1,5
Smurtiniai nusikaltimai	143	20,9	98	14,4	167	23,2	98	13,7	194	25,9	118	15,8
Vandalizmas	46	6,7	27	3,9	67	9,3	39	5,4	53	7,1	29	3,9
Narkotikų platinimas	5	0,7	3	0,4	16	2,2	8	1,1	14	1,9	8	1,1

χ^2 testas, * $p < 0,05$

¹⁴ J. Junger-Tas, I. H. Marshall, D. Ribeaud. Delinquency in an international perspective. The international self-reported delinquency study (ISRD). 2003, p. 57–60.

¹⁵ Tourangeau R. (2000) Remembering What Happened: Memory Errors and Survey Reports. In Arthur A. Stone et al. (eds.): The Science of Self-Report. Implications for Research and Practice. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey.; Levine L.J., Pizarro D.A. Emotion and memory research: A grumpy overview. Social Cognition 22:5, 530–554. (2004).

Remiantis tyrimo duomenimis, visų tirtų klasių moksleivių delinkventinio elgesio struktūroje didžiausią dalį sudaro smurtinis elgesys: septintokai kas penktas, o devintokai daugiau negu kas ketvirtas bent kartą gyvenime yra padaręs bent vieną iš aptariamų smurtinių nusikaltimų. Labiausiai smurtiniu elgesiu pasižymi 9 klasės moksleiviai: 15,8 proc. per paskutinius metus. Tirtose amžiaus grupėse smurtinio elgesio atvejų skaičius didėja ir tikėtina, jog apogėjų pasiekia vyresniame negu tirtasis amžius.

Turtinių nusikalstamų veikų atveju pastebimos kiek kitokios tendencijos. Aštuntokai turtinių nusikaltimų padarė daugiausiai – tiek viso gyvenimo, tiek paskutinių metų tyrimo duomenimis. Svarbu atkreipti dėmesį ypač į vagystes iš parduotuvių ir prekybos centrų, kurių skaičius per paskutinius metus vyresnėse klasėse (8–9 klasės) lyginant su septintokais mažėjo. Imant apklausos apie vagystes iš parduotuvių per visą gyvenimą skaičius, devintokų pranešti atvejai apie šias vagystes skaičiumi nelenkia aštuntokų. Peršasi išvada, jog tai jauniems paaugliams būdingas nusikaltimas, kuris maždaug aštuntoje klasėje pasiekia piką ir vyresniame amžiuje laipsniškai jų skaičius mažėja.

Respondentų buvo klausama, kokio amžiaus jie buvo, kai pirmą kartą padarė atitinkamą teisės pažeidimą. Šis klausimas ir atsakymai į jį leidžia atlikti dalinę delinkventinio elgesio pradžios amžiaus analizę tarp 7–9 klasių moksleivių. Remiantis kriminologine literatūra, delinkventinio elgesio pradžios amžius yra svarbus veiksnys tolesniam paauglių elgesiui: paprastai tie, kurių delinkventinis elgesys pasireiškia anksti, pažeidimus daro dažniau, jie būna sunkesni ir šie paaugliai jų nesiliauja daryti ilgiau.¹⁶

Idealiu atveju delinkventinio elgesio pradžios amžiaus analizė turėtų remtis longitudinaliais tyrimais, stebint individus periodiškai per ilgą laikotarpį. ISRD-2 tyrimo duomenys yra retrospektyvinio pobūdžio. Be to, moksleiviai, kurie atliekant tyrimą buvo 15 metų amžiaus, galėjo savo delinkventinio elgesio pradžios amžių nurodyti 14 m., tačiau 13-mečiai tokios amžiaus ribos nurodyti negalėjo.¹⁷ Todėl, norėdami išlaikyti atskirų grupių duomenų statistinį patikimumą, išskyrėme septintokus (daugiausia 13–14 m. amžiaus moksleiviai) ir devintokus (daugiausia 15–16 m. moksleiviai).

¹⁶ Barberet R., Bowling B., Junger-Tas J., Rechea-Alberola Ch., von Kesteren J., Zurawan A. Self-reported juvenile delinquency in England and Wales, the Netherlands and Spain. 2004, p. 33.

¹⁷ Kivivuori J. Delinquent Behaviour in Nordic Capital Cities. 2007, p. 73.

Pagal tyrimo duomenis nustačius septintokų ir devintokų vidutinį delinkventinio elgesio pradžios amžių, būtų galima teigti, jog vagystė iš parduotuvės ar prekybos centro yra tipinis „pirmas teisės pažeidimas“ 7 klasės moksleiviams (žr. 13 lentelę). Šios klasės moksleiviai pirmą kartą vagystę iš parduotuvės ar prekybos centro padaro nesulaukę 10 metų (9,76 metų). Ankstyva būtų galima pavadinti ir piniginės, krepšio ar rankinės vagystės bei alkoholio vartojimo pradžią. Vėliausiai septintokų pradedami daryti teisės pažeidimai yra sunkiausios vagystės (įsilaužiant į patalpas, automobilio, motociklo) ir nusikalstamos veikos, susijusios su narkotikais, ypač jų platinimas ir Ecstasy vartojimas.

Tipiniai devintokų pirmi teisės pažeidimai taip pat piniginės, krepšio ar rankinės vagystė iš žmogaus ir vagystė iš parduotuvės ar prekybos centro. Juos pirmą kartą devintokai padaro nesulaukę 11 metų (10,75 ir 10,95 metų). Toliau pradedami vartoti lengvi alkoholiniai gėrimai (alus, vynas), padaromi smurtiniai pažeidimai (ginklo nešiojimas, kūno sužalojimas), vėliausiai pradedami daryti nusikaltimai, susiję su narkotikais (narkotikų platinimas), bei sunkių narkotikų (pavyzdžiui, LSD) vartojimas.

13 lentelė.

Vidutinis septintokų ir devintokų delinkventinio elgesio pradžios amžius

Nusikalstama veika	7 klasė	9 klasė
Vagystė iš parduotuvės ar prekybos centro	9,76	10,95
Piniginės, krepšio ar rankinės vagystė iš žmogaus	10,33	10,75
Vagystė įsilaužiant į patalpas	12,50	13,80
Dviracio vagystė	13,00	14,33
Automobilio vagystė	13,00	14,50
Vagystė iš arba nuo automobilio	12,50	11,86
Vandalizmas	11,51	12,70
Ginklo nešiojimas	11,35	12,83
Plėšimas	11,50	15,00
Grupinės muštynės	11,71	13,55
Kūno sužalojimas	12,18	13,20
Narkotikų platinimas	12,20	14,83
Alaus/vyno vartojimas	10,50	11,56
Spiritinių alkoholinių gėrimų vartojimas	11,18	12,86
Haišo vartojimas	11,59	14,19
Ecstasy vartojimas	12,67	13,57
LSD vartojimas	12,00	14,83

Delinkventinio elgesio pradžios seka septintokų ir devintokų atvejais panaši. Iš pradžių lengvesni pažeidimai: nesunkios vagystės, tada vandalizmas, smurtiniai nusikaltimai; sunkios vagystės paprastai pradedamos vėlesniame amžiuje, o nusikaltimai, susiję su narkotikais, ir sunkių narkotikų vartojimas būdingas vyriausių paauglių elgesiui. Tokia tipinė moksleivių delinkventinio elgesio pradžios seka leidžia daryti prielaidą, jog narkotikai moksleiviams nėra „kelias“ į kitus teisės pažeidimus. Panašiau, jog narkotikų vartojimas yra pasekmė, o ne įsitraukimo į delinkventinį elgesį priežastis. Svarbu paminėti, kad devintokai atsakė pradėję daryti teisės pažeidimus vėliau negu septintokai. Jaunesni moksleiviai linkę nurodyti mažesnę delinkventinio elgesio pradžios amžių negu ji nurodo vyresni moksleiviai. Tai, matyt, lemia psichologijoje ir kituose kognityviniuose moksluose išskiriami įvairūs atminties efektai, pavyzdžiui, kai tam tikri įvykiai išdėliojami chronologiškai seniau negu jie iš tikrųjų įvyko.¹⁸

Lytis ir delinkventinis elgesys

Tiriant moksleivių delinkventinį elgesį lyties atžvilgiu, į akis krenta didelė priklausomybė tarp tokio elgesio ir aptariamo socialinio-demografinio rodiklio. Merginų delinkventinis elgesys yra gerokai mažiau paplitęs negu vaikinių daromi teisės pažeidimai. Tyrimo metu 77,6 proc. merginų ir 61,3 proc. vaikinių atsakė nė karto nepadarę tyrimo klausimyne išvardytų teisės pažeidimų. Vaikinai dominuoja vertinant ne tik bendrus delinkventinio elgesio skaičius, bet ir pagal atskiras teisės pažeidimų rūšis (žr. 14 lentelę). Pabrėžtina, jog tiek merginų, tiek vaikinių delinkventinio elgesio struktūroje didžiausią dalį užima smurtiniai teisės pažeidimai, tradiciškai vadinami „vyriškais“ teisės pažeidimais. Kas trečias vaikinai yra padaręs bent vieną smurtinį pažeidimą per savo gyvenimą (30,5 proc.) ir net kas penktas – per praėjusius metus (20,3 proc.). Merginų smurtinis elgesys pasireiškė maždaug dukart rečiau (atitinkamai 17,1 proc. ir 9,6 proc.). Panašios proporcijos ir tarp vaikinių bei merginų, padariusių turtines nusikalstamas veikas – vagystes bei vagystes iš parduotuvių ar prekybos centrų.

Didžiausi skirtumai tarp merginų ir vaikinių tyrimo metu išryškėjo kompiuterinių nusikalstamų veikų srityje: 8,4 proc. vaikinių ir tik 1,1 proc. mergi-

¹⁸ *Levine, Linda J., Pizarro, David A* (2004). Emotion and memory research: A grumpy overview. *Social Cognition* 22:5, 530–554.

nų atsakė, jog jis/ji yra kada nors naudodamasis (-i) kompiuteriu „parsiuntęs (-usi)“ muzikos ar filmų arba „hakinęs (-usi)“ (įsibrovęs (-usi) į duomenų bazę). Tai lemia didesnis vaikinių polinkis ir domėjimasis kompiuteriais, informacinėmis technologijomis, techninėmis galimybėmis bei naujovėmis, kurios ir sudaro galimybes padaryti daugiau tokių nusikalstamų veikų. Pagal ISRD-2 tyrimo rezultatus tik ši nusikalstama veika iš visų tirtų ir galėtų būti pavadinta tipine vaikinių, o ne merginų nusikalstama veika.

14 lentelė.

Delinkventinis elgesys pagal lytį per visą gyvenimą ir per paskutinius metus

	Merginos				Vaikiniai			
	Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus		Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Visi	254	22,4*	149	13,2*	390	38,7*	243	24,5*
Vagystės	20	1,8*	5	0,4*	34	3,4*	13	1,3*
Vagystės iš parduotuvių	65	5,7*	18	1,6	136	13,3*	23	2,3
Smurtiniai nusikaltimai	194	17,1*	109	9,6*	309	30,5*	204	20,3*
Vandalizmas	70	6,2*	44	3,9	96	9,4*	51	5,0
Narkotikų platinimas	13	1,1	8	0,7	22	2,2	11	1,1

χ^2 testas, * $p < 0,05$

Pagal tyrimo rezultatus, išlieka atotrūkis tarp merginų ir vaikinių, padariusių bent vieną nusikalstamą veiką, skaičiaus. Socialinės kontrolės teorija iš dalies paaiškina tokį atotrūkį tarp vaikinių ir merginų nusikalstamumo: socialinė kontrolė merginų atžvilgiu yra stipresnė ir griežtesnė, ypač mažesniuose miesteliuose, kur merginų, padariusių nusikalstamų veikų, skaičius nedidelis. Tačiau svarbu paminėti ir tai, jog minėtas atotrūkis tarp merginų ir vaikinių, padariusių nusikalstamą veiką, skaičiaus tikrovėje nėra toks didelis, koks galėtų atrodyti iš oficialiosios baudžiamosios statistikos. Pagal tyrimo duomenis, iš visų moksleivių, pažymėjusių, kad kada nors gyvenime yra padarę nusikalstamą veiką, 39,4 proc. sudaro merginos. Pagal oficialią baudžiamąją statistiką, 2006 m. nepilnametės merginos sudarė 6,3 proc., o 2007 m. – 7,4 proc. visų nusikaltusių nepilnamečių asmenų.¹⁹ Šis skirtumas galėtų būti

¹⁹ Pagal Informatikos ir ryšių departamento duomenis apie įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma 30N-SAV). Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras: <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/f30n/2007/f30n200712.htm>

aiškinamas atlaidesniu visuomenės požiūriu į merginas: daugiau yra linkstama užmiršti, atleisti ir nepranešti policijai apie merginų blogą elgesį. Be to, baudžiamosios statistikos duomenys paprastai atspindi tik kur kas sunkesnius pažeidimus negu pranešimo apie save metodu atlikti tyrimai. Kadangi merginų delinkventinė veikla labiau susijusi su nesunkių teisės pažeidimų padarymu, tai padeda paaiškinti, kodėl jos žymiai rečiau patenka į baudžiamosios statistikos akiratį negu vaikinai.

Gyvenamoji vieta ir delinkventinis elgesys

Visose tirtose vietovėse moksleivių delinkventinio elgesio paplitimas yra panašus; vos 3 procentais jis mažesnis mažuose miesteliuose (žr. 15 lentelę). Visuose miestuose ir miesteliuose delinkventinio elgesio struktūroje didžiausią dalį užima smurtinės nusikalstamos veikos; jų padaroma gerokai daugiau negu kurios nors kitos rūšies nusikalstamų veikų. Smurtinių nusikalstamų veikų didžiuosiuose miestuose šiek tiek daugiau negu mažuose miesteliuose, o daugiausia – Šiauliuose: per paskutinius metus 17,1 proc. šiauliečių moksleivių atsakė padarę tokio pobūdžio teisės pažeidimą. Kaip Šiaulių specifiką būtų galima išskirti ir vandalizmo paplitimą šiame mieste. Vertinant moksleivių viso gyvenimo patirtį, šiauliečiai išskirtinai daug kartų (10,9 proc.), lyginant su kitų miestų ir miestelių moksleiviais, atsakė, jog yra nors kartą padarę šį teisės pažeidimą. Tokia pati tendencija, susijusi su vandalizmu, matoma ir tyrimo duomenyse apie paskutinių metų įvykius.

15 lentelė.

Delinkventinis elgesys pagal gyvenamąją vietą per visą gyvenimą ir per paskutinius metus

	Didelis miestas				Vidutinio dydžio miestas				Maži miesteliai			
	Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus		Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus		Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Visi	225	31,2	130	18,2	212	31,1	141	20,9	208	28,1	122	16,7
Vagystės	16	2,2	6	0,8	15	2,2	4	0,6	23	3,1	8	1,1
Vagystės iš parduotuvių	60	8,3	11	1,5	68	9,9	15	2,2	73	9,8	15	2,0
Smurtiniai nusikaltimai	186	25,7	106	14,7*	161	23,5	116	17,1*	157	21,1	92	12,4*
Vandalizmas	43	5,9*	25	3,4*	75	10,9*	42	6,1*	48	6,4*	28	3,8*
Narkotikų platinimas	10	1,4	4	0,6	16	2,3	9	1,3	9	1,2	6	0,8

χ^2 testas, *p < 0,05

Socialiniai – demografiniai veiksniai ir viktimizacija

Analizuojant tirtų moksleivių viktimizaciją pagal socialinius-demografinius veiksnius, į akis krinta, jog merginų ir vaikinų bendro viktimizacijos lygio skirtumas yra nedidelis (žr. 16 lentelę). Moksleivių pateikti atsakymai rodo, jog vaikinai kur kas dažniau negu merginos nukenčia nuo kūno sužalojimų ir plėšimų, t. y. nuo rimtesnių ir sunkesnių iš tyrime nagrinėtų pažeidimų. Merginos dažniau negu vaikinai tampa patyčių aukomis. Bendrai paėmus, vis dėlto patyčios yra veika, nuo kurios daugiausia nukenčia tiek vaikinai, tiek merginos.

Pabrėžtina, jog iš visų moksleivių, kurie pažymėjo, kad nors kartą per paskutinius metus nukentėjo nuo plėšimo, kūno sužalojimo, vagystės ar patyčių, merginos sudaro 50,97 proc., vaikinai – 49,03 proc. Oficialiojoje baudžiamojoje statistikoje vaikinai sudaro didžiąją dalį nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų: 2006 m. – 64,9 proc., 2007 m. – 65,2 proc.²⁰

16 lentelė.

Viktimizacija per paskutinius metus pagal lytį, amžių ir gyvenamąją vietą

	Bendra viktimizacija		Atskirų rūšių viktimizacija							
			Plėšimas		Kūno sužalojimas		Vagystė		Patyčios	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Pagal lytį:										
merginos	314	28,3	35	3,1*	22	1,9*	141	12,5	195	17,5
vaikinai	302	30,2	108	10,6*	41	4,0*	123	12,2	151	14,9
Pagal amžių:										
7 klasė	221	33,2*	49	7,1	10	1,4*	91	13,4*	133	19,7*
8 klasė	224	31,7*	49	6,8	28	3,9*	99	13,9*	126	17,6*
9 klasė	171	23,2*	45	6,0	25	3,3*	74	9,9*	87	11,8*
Pagal gyvenamąją vietą:										
Vilnius	261	36,2*	67	9,2*	23	3,2	127	17,6*	161	18,1*
Šiauliai	189	28,7*	44	6,4*	26	3,8	75	11,1*	97	13,2*
Maži miesteliai	166	22,8*	32	4,3*	14	1,9	62	8,3*	118	17,6*

χ^2 testas, * $p < 0,05$

²⁰ Pagal Informatikos ir ryšių departamento duomenis apie nukentėjusius vaikus (iki 18 metų) Lietuvos Respublikoje (Forma 50N-SAV). Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras: <http://www.nplc.lt/stat/ataslird/f50n/2007/f50n200712.htm>

Lyginant skirtingų klasių (amžiaus) moksleivių viktimizacijos lygį, matyti, jog jis mažėja sulig kiekviena vyresne klase: septintokai nukenčia daugiausia (33,2 proc.), aštuntokai mažiau (31,7 proc.) ir devintokai mažiausiai (23,2 proc.). Itin ryškus skirtumas tarp devintokų ir kitų klasių moksleivių, nukentėjusių dėl patyčių ir vagysčių. Tuo tarpu kūno sužalojimai būdingesni vyresniems moksleiviams, todėl septintokai per paskutinius metus jų patyrė palyginti nedaug (1,4 proc.). Būtų galima daryti prielaidą, jog jaunesni moksleiviai nukenčia nuo lengvesnių pažeidimų, tačiau dažniau, nes jie tampa ne tik bendraamžių, bet ir vyresnių klasių moksleivių padarytų pažeidimų aukomis. Tuo tarpu vyresnėliai patys daugiau dalyvauja padarant sunkesnius pažeidimus (pavyzdžiui, smurtines nusikalstamas veikas), taip pat patys nuo sunkesnių pažeidimų ir nukenčia (pavyzdžiui, kūno sužalojimai).

Visų klasių moksleiviai labiausiai nukentėjo nuo patyčių; septintokai atsakė, jog beveik kas penktas per paskutinius metus patyrė patyčias.

Ženklaus viktimizacijos skirtumai matomi skirtingose tirtose vietovėse. Mažuose miesteliuose viktimizacijos lygis yra mažiausias: Vilniuje per paskutinius metus nuo aptariamų veikų nukentėjo 36,2 proc. moksleivių, mažuose miesteliuose – 22,8 proc. Analizuojant pagal atskiras nusikalstamas veikas, viktimizacija nuo kiekvienos iš jų mažuose miesteliuose skiriasi dukart lyginant su didžiausią nuo tos veikos viktimizaciją turinčiu didmiesčiu (Vilniumi arba Šiauliais). Vien tik nuo patyčių mažuose miesteliuose nukentėjusių moksleivių skaičius nenusileidžia didesnių miestų moksleivių patiriamai viktimizacijai. Visose vietovėse daugiausiai moksleivių nukentėjo nuo patyčių (13,2–18,1 proc.). Vilniuje ir Šiauliuose atkreiptinas dėmesys į nukentėjusių nuo vagysčių moksleivių skaičių (atitinkamai 17,6 ir 11,1 proc.) – jis nedaug mažesnis už patyčias patyrusių moksleivių skaičius, tuo tarpu mažuose miesteliuose šis skaičius yra kur kas mažesnis (8,3 proc.). Toks skirtumas nukentėjusių nuo vagysčių moksleivių skaičiaus, ypač lyginant Vilniaus ir mažų miestelių respondentų atsakymus, manytume, išryškėja dėl žymaus galimybių (pavyzdžiui, sostinės prekybos centrų, parduotuvių, automobilių ir t. t. kur kas didesnio skaičiaus) ir bendruomenės socialinės kontrolės lygmens skirtumo.

Nuostatų smurto atžvilgiu ir savikontrolės įtaka delinkventinio elgesio ir viktimizacijos rodikliams

Moksleiviams buvo pateikti klausimai, sudaryti iš tam tikrų teiginių grupių, kurių pagrindu buvo sukonstruotos skalės, matuojančios respondentų nuo-

status smurto atžvilgiu bei savikontrolės lygį. Moksleiviai prie kiekvieno teiginio turėjo galimybę pasirinkti vieną iš keturių atsakymų: visiškai sutinku, iš dalies sutinku, iš dalies nesutinku arba visiškai nesutinku su teiginiu. Remiantis jų atsakymais, kiekvienam respondentui buvo priskirta tam tikra atitinkamos skalės pozicija. Sudarytų skalių patikimumas buvo patikrintas naudojant Kronbacho alfa kriterijų, kuris tiek klausimo apie nuostatas smurto atžvilgiu ($= 0,708$), tiek klausimo apie savikontrolę ($= 0,812$) atveju rodo didelį patikimumą.²¹ Naudojant Mann-Whitney testą²² buvo tikrinama hipotezė apie nuostatų smurto atžvilgiu ir savikontrolės ryšį su tirtų nusikalstamų veikų, padarytų per visą gyvenimą, bei viktimizacijos per paskutinius 12 mėnesių paplitimo rodikliais. Savikontrolės atveju tokių ryšių egzistavimas statistiškai pasitvirtino (patikimumo lygmuo $p < 0,01$). Moksleiviai, pasižymėję mažesniu savikontrolės lygiu, taip pat pasižymėjo ir didesniais nusikalstamo elgesio bei viktimizacijos paplitimo rodikliais. Nuostatų smurto atžvilgiu atveju rezultatai kiek kitokie. Moksleiviai, pasižymėję labiau teigiama nuostata smurto naudojimo atžvilgiu, taip pat pasižymėjo ir didesniu delinkventinio elgesio paplitimu ($p < 0,01$), tačiau su viktimizacijos rodikliais jokio ryšio nustatyta nebuvo.

17 lentelėje parodyti skirtumai tarp moksleivių, padariusių ir nepadariusių tam tikras nusikalstamas veikas arba nukentėjusių ir nenukentėjusių nuo nusikalstamų veikų (viktimizacija), atsakymų į teiginius apie jų nuostatas smurto atžvilgiu. Šioje lentelėje atsispindi moksleivių, kurie padarė atitinkamą nusikalstamą veiką (pavyzdžiui, vagystę) ir pažymėjo prie atitinkamo teiginio atsakymą „visiškai sutinku“ arba „iš dalies sutinku“, procentinė dalis nuo visų tą nusikalstamą veiką (pavyzdžiui, vagystę) padariusių moksleivių. Greta stulpelyje pavaizduoti moksleivių, nepadariusių atitinkamos nusikalstamos veikos ir pažymėjusių prie atitinkamo teiginio atsakymą „visiškai sutinku“ arba „iš dalies sutinku“, procentinė dalis nuo visų tos nusikalstamos veikos (pavyzdžiui, vagystės) nepadariusių moksleivių. Tokiu būdu lentelėje išryškėja nuostatų smurto atžvilgiu skirtumai tarp atitinkamą veiką padariusių ir nepadariusių moksleivių. Analogiškai duomenys išdėstyti ir lentelės stulpelyje „Viktimizacija“, siejant moksleivių smurto toleravimą su jų viktimizacijos patirtimi.

²¹ Kronbacho alfa – plačiai naudojamas kriterijus, rodantis kiek gerai tam tikras kintamųjų rinkinys matuoja vieną ir tą patį teorinį konstruktą. Skalė laikoma patikima, kai Kronbacho alfa $> 0,6$.

²² Plačiau apie Mann-Whitney-Wilcoxon rangų sumų kriterijų nepriklausomoms imtims ir jo taikymą žr. Čekanavičius V., Murauskas G. Statistika ir jos taikymai. II. Vilnius: TEV, 2002, p. 20.

Iš 17 lentelėje pateiktų duomenų akivaizdu, jog moksleivių, kurie turi delinkventinio elgesio patirtį, atsakymų skaičius visose skiltyse ir eilutėse (išskyrus vagystes padariusių moksleivių atsakymai į teiginį „jeigu mane kas nors užpuls, aš jam/jai suduosiu atgal“) gerokai lenkia moksleivių, nepadariusių atitinkamų nusikalstamų veikų, atsakymų skaičius. Tai reiškia, jog moksleiviai, padarę atitinkamas nusikalstamas veikas, labiau toleruoja smurtą negu tų veikų nepadarę moksleiviai.

Moksleivių, padariusių atitinkamas veikas ir jų nepadariusiųjų, požiūris artimiausias į teiginį „jeigu mane kas nors užpuls, aš jam/jai suduosiu atgal“. Abiejų grupių moksleivių atsakymai rodo labai aukštą pritarimo šiam teiginiui rodiklį – 82–96,3 proc. moksleivių toleruoja smurtą savigynos atvejais. Smurtas kaip vaikinų identiteto formavimosi dalis priimtinas taip pat daugumai moksleivių – tiek padariusių, tiek nepadariusių nusikalstamų veikų (55,5–73,3 proc.). Labiausiai smurto toleravimas tarp grupių išsiskiria lyginant teiginių „šiek tiek smurto yra smagu“ ir „be smurto viskas būtų daug nuobodžiau“ vertinimus. Padariusieji tam tikras nusikalstamas veikas 2–3 kartus dažniau pritarė šiems teiginiams.

17 lentelė.

Nuostatos smurto atžvilgiu ir delinkventinis elgesys bei viktimizacija, proc.

		Visi nusikaltimai		Vagystės		Smurtiniai nusikaltimai		Vandalizmas		Viktimizacija	
		taip	ne	taip	ne	taip	ne	taip	ne	taip	ne
1.	Šiek tiek smurto yra smagu	33,1	11,7	42,3	17,4	34,9	12,9	37,2	16,7	19,3	18,0
2.	Kai kuriems žmonėms reikia panaudoti jėgą, kad jie būtų gerbiami	47,3	28,0	63,5	32,8	48,0	29,3	52,1	32,2	34,9	33,7
3.	Jeigu mane kas nors užpuls, aš jam/jai suduosiu atgal	91,2	82,0	84,6	84,8	90,7	83,0	96,3	83,8	84,8	83,1
4.	Be smurto viskas būtų daug nuobodžiau	32,9	15,5	52,2	19,9	33,4	16,8	38,2	19,3	21,4	20,4
5.	Visiškai normalu, kad vaikinai nori save išbandyti fizinėse kovose su kitais	70,7	55,5	70,6	59,6	71,2	56,5	73,3	58,9	61,0	59,2

χ^2 testas, visoje lentelėje $p < 0,05$

Duomenų analizė parodė, jog didžiausi skirtumai tarp tiriamų moksleivių grupių buvo ne analizuojant smurtinius nusikaltimus ir vandalizmą („smurtas prieš objektą“) padariusių/nepadariusių moksleivių nuostatas smurto atžvilgiu, bet vagysčių padariusių ir nepadariusių respondentų atveju.

Analizuojant moksleivių nuostatas smurto atžvilgiu ir jų viktimizacijos ryšį, pažymėtina, jog šiuo atveju skirtumai tarp nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų ir nenukentėjusių moksleivių smurto toleravimo skirtumai nėra ženklūs.

18 lentelė.

Savikontrolė ir delinkventinis elgesys bei viktimizacija, proc.

		Visi nusikaltimai		Vagystės		Smurtiniai nusikaltimai		Vandalizmas		Viktimizacija	
		taip	ne	taip	ne	taip	ne	taip	ne	taip	ne
1.	Aš dažnai elgiuosi neapgalvojęs savo veiksmų	73,4	54,6	86,2	59,5	72,1	56,7	80,3	58,6	65,9	58,2
2.	Aš dažnai darau tai, kas man teikia malonumą čia ir dabar, netgi kai kurių tolimų tikslų sąskaita	59,1	34,2	64,0	40,8	59,8	35,9	66,7	39,5	42,3	41,6
3.	Man labiau rūpi tai, kas manęs laukia artimiausiu metu negu tai, kas atsitiks po ilgo laiko	74,2	68,5	73,1	70,2	74,1	69,0	80,0	69,3	71,9	69,9
4.	Retkarčiais man patinka save išbandyti šiek tiek rizikingoje veikloje	86,1	68,1	94,1	72,9	86,9	69,4	90,9	72,0	75,0	72,2
5.	Kartais aš galiu surizikuoti vien dėl to, kad rizikuoti yra smagu	74,2	53,7	90,0	59,0	74,1	55,3	86,6	57,4	59,3	59,4
6.	Jaudulys ir nuotykių man yra svarbiau negu saugumas	59,0	34,5	82,4	40,6	62,3	35,4	67,0	39,7	42,5	41,5
7.	Pirmiausia aš stengiuosi žiūrėti savęs, netgi jei tai apsunkina kitus žmones	39,7	32,5	56,9	34,0	40,2	32,9	40,5	34,1	36,5	34,4
8.	Jeigu tai, ką aš darau, nepatinka žmonėms, tai jų problema, ne mano	55,4	42,9	69,2	45,8	56,0	43,7	60,0	45,3	50,2	45,1

		Visi nusikaltimai		Vagystės		Smurtiniai nusikaltimai		Vandalizmas		Viktimizacija	
		taip	ne	taip	ne	taip	ne	taip	ne	taip	ne
9.	Aš pasistengsiu gauti tai, ko noriu, netgi jei žinosiu, kad kitiems tai sukels problemų	39,6	21,0	53,8	25,4	38,7	22,3	41,4	25,0	28,5	26,2
10.	Aš lengvai prarandu savitvardą	42,3	24,7	51,9	29,3	43,3	26,0	49,7	28,2	33,3	28,6
11.	Kai aš esu tikrai piktas, kitiems žmonėms geriau laikytis atokiau nuo manęs	49,0	36,7	60,8	39,8	50,7	37,4	54,9	39,0	46,2	38,5
12.	Kai aš rimtai nesutariu su kuo nors, man dažniausiai būna sunku kalbėti apie tai ramiai ir nesusijaudinus	63,6	54,4	69,2	56,8	63,4	55,2	69,3	56,3	64,0	54,0

χ^2 testas, visoje lentelėje $p < 0,05$

18 lentelėje matyti, kaip padarę ir nepadarę atitinkamų nusikalstamų veikų respondentai bei nukentėję ir nenukentėję nuo nusikalstamų veikų respondentai atsakė į teiginius apie savikontrolę. Ši lentelė buvo sudaryta vadovaujantis tokio- mis pačiomis taisyklėmis, kaip ir ankstesnė lentelė apie nuostatas smurto atžvilgiu. Joje atsispindi moksleivių delinkventinio elgesio per visą gyvenimą ir viktimizacijos per paskutinius 12 mėnesių ryšys su jų atsakymais į teiginius apie savikontrolę.

Kaip ir nuostatų smurto atveju, savikontrolė yra reikšmingas veiksnys delinkventiniam elgesiui. Iš 15 lentelėje pateiktų duomenų matyti, jog moksleivių, padariusių nusikalstamų veikų, savo savikontrolės vertinimas labai skiriasi nuo tokių veikų nepadariusių moksleivių vertinimo. Nusikalstamas veikas padarę moksleiviai yra labiau linkę į spontaniškumą („Aš dažnai elgiuosi neapgalvojęs savo veiksmų“), gyvenimą šia diena („Aš dažnai darau tai, kas man teikia malonumą čia ir dabar, netgi kai kurių tolimų tikslų sąskaita“), rizikingumą („jaudulys ir nuotykiškai man yra svarbiau negu saugumas“) ir egocentrizmą („Aš pasistengsiu gauti tai, ko noriu, netgi jei žinosiu, kad kitiems tai sukels problemų“), jie lengvai praranda savitvardą („Aš lengvai prarandu savitvardą“). Visų nusikalstamų veikų atveju moksleivių savikontrolės vertinimas skiriasi daug- maž vienodai, sudėtinga išskirti vieną nusikalstamų veikų rūšį, kurią padariusių moksleivių savikontrolės vertinimas būtų išskirtinai kitoks.

Kaip ir nuostatų smurto atžvilgiu, taip ir savikontrolės vertinimas tarp moksleivių, nukentėjusių ir nenukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, skiriasi labai nedaug. Tačiau reikėtų akcentuoti, jog vis dėlto nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų moksleivių pritariančių teiginiais atsakymų procentinė dalis yra didesnė ties visais teiginiais apie savikontrolę (išskyrus ties teiginiu „Kartais aš galiu surizikuoti vien dėl to, kad rizikuoti yra smagu“, bet dėl šio teiginio nukentėjusių ir nenukentėjusių nuo nusikalstamų veikų moksleivių savikontrolės vertinimo skirtumas minimalus). Tai rodo, jog nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų moksleivių savikontrolė yra silpnesnė.

Kiti delinkvencijos ir probleminio elgesio veiksniai

Į ISRD-2 tyrimo klausimyną buvo įtraukti ir tam tikri klausimai, skirti atskleisti ar patikrinti jaunuolių delinkventinio elgesio dėsningumus iš socialinės kontrolės teorijos perspektyvos. Kaip parodė ankstesnių tyrimų kitose šalyse patirtis,²³ tokie veiksniai kaip santykiai su tėvais, tėvų kontrolė, požiūris į mokyklą ir pasiekimai joje, laisvalaikio leidimo būdai, priklausymas bendraamžių grupei yra glaudžiai susiję su jaunuolių probleminiu elgesiu ir delinkvencija. Ar galime teigti, jog panašūs dėsningumai būdingi ir Lietuvai? Šiame skyriuje pateiksime kai kuriuos svarbesnius ISRD-2 tyrimo Lietuvoje rezultatus, leidžiančius atsakyti į iškeltą klausimą ir formuluoti atitinkamas išvadas. Šioje analizėje apsiribosime bendrais viso gyvenimo ir paskutinių metų delinkventinio elgesio paplitimo rodikliais.

Santykis su tėvais ir šeimos kontrolė

Šeimos, kaip svarbiausio socializacijos veiksnio, vaidmuo ir svarba pirminės socializacijos procese yra visuotinai pripažinta ir sunkiai gali būti pervertinta. Būtent šeimoje vaikas mokosi kalbos ir pamatinių elgesio modelių, sudarančių tolesnio mokymosi pagrindą, čia prasideda jo asmenybės formavimasis ir vertybinių nuostatų interiorizacija. Sutrikimai šioje socializacijos fazėje gali lemti nepageidaujamus efektus, besitęsiančius visą tolimesnį žmogaus gyvenimą.

Mūsų tyrime kalbant apie šeimos įtaką delinkventiniam ar probleminiam vaikų elgesiui, visų pirma turimi galvoje tokie veiksniai, kaip vaiko santykiai su tėvais bei tėvų priežiūra ir kontrolė. Ryšių su tėvais kokybė gali būti laikoma

²³ *Junger-Tas J., Marshall I.H., Ribeaud D.* Delinquency in an international perspective : the international self-reported delinquency study (ISRD). Monsey, NY : Criminal Justice Press; The Hague/The Netherlands: Kugler Publications, 2003.

netiesioginės šeimos kontrolės indikatoriumi, rodančiu bendrą šeimos emocinį klimatą bei tai, kaip sėkmingai vyksta tėvų vertybių ir normų perdavimas. Tyrimo klausimyne vaikų santykiai su tėvais buvo operacionalizuoti klausimais apie tai, kaip vaikas sutaria su savo tėvu ir motina. Tiesioginei kontrolei pamatuoti panaudoti klausimai apie tai, ar tėvai žino, su kuo jų vaikai leidžia laiką išėję iš namų ir ar jie paprastai pasako, kuriuo laiku vaikai turėtų grįžti. Klausimą apie tai, ar vaikai klauso tėvų nurodymų ir grįžta nurodytu laiku, galima laikyti tam tikru šios tiesioginės tėvų kontrolės efektyvumo indikatoriumi. 19 lentelės duomenys rodo, kaip šie veiksniai susiję su viso gyvenimo bei paskutiniųjų metų delinkventinio elgesio paplitimu.

19 lentelė.

Delinkventinis elgesys ir kai kurie su šeima susiję kintamieji

	Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus	
	N	%	N	%
Santykiai su tėvu				
Gerai / pakankamai gerai	1759	31,5**	1733	19,4*
Nelabai gerai / blogi	139	42,4**	138	26,8*
Santykiai su motina				
Gerai / pakankamai gerai	2016	31,1**	1990	19,1*
Nelabai gerai / blogi	75	46,7**	73	28,8*
Tėvai žino su kuo leidi laisvalaikį				
Retai / niekada	116	62,9**	112	46,4**
Kartais	943	38,9**	927	23,9**
Visada	1029	21,9**	1020	12,6**
Tėvai pasako kada grįžti				
Ne	241	40,7**	239	25,5*
Taip	1670	31,8**	1645	19,9*
Grįžtu tėvų nurodytu laiku				
Retai / niekada	53	64,2**	51	45,1**
Kartais	829	40,2**	814	25,8**
Visada	804	20,6**	796	11,7**

χ^2 testas, *p < 0,05; **p < 0,01

Duomenys rodo, kad respondentų, nelabai gerai ar visai nesutariančių su savo tėvais, dalis tiriamoje imtyje nėra didelė (7,4 proc. su tėvu ir 3,6 proc.

su motina). Nepaisant to, statistinė analizė atskleidžia reikšmingą šios grupės skirtumą nuo likusių respondentų kalbant tiek apie viso gyvenimo, tiek ir apie paskutinių metų delinkventinio elgesio paplitimą. Vaikai, kurių santykiai su tėvais nėra geri atitinkamai pasižymi didesniu delinkvencijos paplitimo lygiu. Analogiškai rezultatai matomi ir tiesioginės šeimos kontrolės dimensijoje. Tarp respondentų, kurių tėvai nežino su kuo jie leidžia laiką išėję iš namų, delinkventinio elgesio paplitimas yra gerokai didesnis, negu kitose grupėse. Delinkventinis elgesys taip pat labiau būdingas tiems, kuriems nenurodomas laikas, kada jie privalo grįžti namo, ir tiems, kurie tokių tėvų nurodymų nelinkę vykdyti.

Taigi santykiai su tėvais ir šeimos kontrolė daro ženkliai įtaką delinkventiniam jaunuolių elgesiui. Galima matyti, kad mūsų tyrimo imtyje, kurioje dominuoja 13–15 metų vaikai, šeimos kontrolė atrodo beesanti pakankamai stipri. Vis dėlto egzistuoja vaikų, patiriančių silpnesnę šeimos kontrolę dalis, kuri, nors santykinai ir nėra didelė, aiškiai skiriasi nuo likusių respondentų delinkventinio elgesio paplitimo lygiu.

Santykis su mokykla ir mokymosi pasiekimai

Vėlesniais vaikystės bei brendimo metais vyksta antrinės socializacijos procesai, kada dalį atsakomybės iš šeimos perima kiti socializacijos veiksniai. Vienas iš jų – mokykla, kuri taip pat gali turėti didelės įtakos vaikų elgesiui. Mūsų tyrime buvo panaudota keletas kintamųjų, skirtų nustatyti, koks yra vaikų santykis su mokykla bei koks jų pasiekimų mokykloje lygis. Respondentai buvo klausiami, ar jiems patinka jų mokykla, ar jie ilgėtusi savo mokyklos, jei tektų persikelti kitur, kaip jiems sekasi mokslai palyginti su kitais klasės mokiniais bei ar jie kada nors buvo likę antriems metams toje pačioje klasėje. 20 lentelės duomenys rodo, kaip mokyklos kintamieji yra susiję su viso gyvenimo bei paskutiniųjų metų delinkventinio elgesio paplitimu.

Iš pateiktų duomenų galima matyti, kad jeigu vaikai nemėgsta mokyklos, jeigu jų pasiekimų lygis yra žemesnis ar jeigu jiems teko likti antrus metus toje pačioje klasėje, tai jiems būdingas didesnis delinkventinio elgesio paplitimo lygis. Papildoma analizė parodė, kad šie dėsningumai aiškiau pasireiškia kalbant apie smurtinio pobūdžio delinkventinį elgesį, ypač jeigu nagrinėsime paskutiniųjų metų paplitimą. Taip pat galima pabrėžti, kad nesėkmės mokykloje yra glaudžiai susijusios ir su kitais probleminio elgesio pasireiškimais, tokiais kaip pamokų praleidinėjimas ir narkotikų vartojimas.

20 lentelė:

Delinkventinis elgesys ir kai kurie su mokykla susiję kintamieji

	Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus	
	N	%	N	%
Patinka mokykla				
Visiškai nepatinka	292	44,9**	287	32,8**
Nelabai patinka	757	34,3**	747	20,9**
Pakankamai patinka	877	26,8**	867	15,7**
Labai patinka	179	23,5**	175	11,4**
Ilgėčiausi mokyklos				
Visiškai / iš dalies nesutinku	348	36,8*	342	24,6*
Visiškai / iš dalies sutinku	1751	30,9*	1729	18,6*
Buvo likęs antriems metams				
Niekada	2071	31,5*	2046	19,2**
Vieną ar daugiau kartų	42	47,6*	38	36,8**
Mokymosi pasiekimų lygis				
Žemiau vidutinio	263	43,7**	256	26,2**
Vidutinis	1348	29,7**	1331	18,0**
Geresnis nei vidutinis	495	31,3**	490	20,2**

χ^2 testas, *p < 0,05; **p < 0,01

Laisvalaikis ir priklausymas bendraamžių grupei

Tai kaip ir su kuo vaikai praleidžia laisvalaikį taip pat gali būti svarbus socialinės kontrolės veiksnys. Vaikui augant šeimos įtaka jam pamažu silpsta, mezgasi nauji kontaktai už šeimos ribų, atsiranda kiti autoritetai, didesnę reikšmę įgauna naujos referentinės grupės. Paauglystės laikotarpiu ypač svarbios pasidaro neformalios bendraamžių draugų kompanijos, kurių vertybinės nuostatos bei elgesio normos neretai konfrontuoja su šeimoje ar visuomenėje deklaruojamomis ir pripažįstamomis vertybėmis bei normomis. Kriminologai taip pat pažymi, kad vaikų ir jaunimo nusikalstamumo struktūrai, o ypač smurtiniams nusikaltimams, be kita ko būdingas didesnis grupiškumas, lyginant su bendru nusikalstamumu.

Paklausus moksleivių apie jų laisvalaikį, net 61,1 proc. nurodė, kad daugiausia laisvalaikio praleidžia didesnėje ar mažesnėje draugų grupėje, 32,2 proc. daugiausia laisvalaikio praleidžia šeimoje, o 6,6 proc. laisvalaikį dažniausiai leidžia vieni. 81,9 proc. respondentų nurodė, kad turi tam tikrą grupę draugų, su

kuriais leidžia savo laisvalaikį užsiimdami įvairia veikla ar tiesiog būdami kartu. 64 proc. iš jų teigė, kad jie su savo draugais daug laiko praleidžia viešose vietose, tokiose kaip parkas, gatvė, prekybos centrai ar gyvenamojo rajono apylinkės.

Moksleiviai dažniausiai priklauso mišrioms draugų grupėms, sudarytoms iš vaikinių ir merginų – taip teigia 62,1 proc. respondentų. Kad grupėje yra tik vaikinai, nurodė 22,5 proc., o kad vien merginos – 15,4 proc. respondentų.

Anketoje taip pat buvo klausiama apie grupių požiūrį bei ištraukimą į neteisėtą, prieštaraujančią įstatymams veiklą. 24,1 proc. moksleivių (iš tų, kurie priklauso kokiai nors grupei) teigė, kad neteisėta veikla jų grupei yra priimtina ar normali, o 21,3 proc. sakė, kad jų grupės nariai iš tiesų kartu daro ką nors neteisėto. Be to, 14,9 proc. manė, kad jų grupė gali būti laikoma grupuote (angl. k. – *gang*).

21 lentelė rodo, kaip atsakymai į minėtus klausimus susiję su viso gyvenimo bei paskutiniųjų metų delinkventinio elgesio paplitimu.

21 lentelė:

Delinkventinis elgesys ir kai kurie laisvalaikio bendraamžių grupės kintamieji

	Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus	
	N	%	N	%
Daugiausiai laisvalaikį leidžia				
Vienas	141	36,2**	139	22,3**
Su savo šeima	679	19,6**	673	9,2**
Su 1–3 draugais	755	32,5**	748	18,7**
Su didesne draugų grupe	540	44,8**	526	33,1**
Priklauso bendraamžių grupei				
Ne	388	21,1**	386	9,6**
Taip	1725	34,2**	1698	21,8**
Grupei priimtina neteisėta veikla				
Ne	1294	28,6**	1286	17,1**
Taip	406	51,7**	389	37,3**
Grupė daro ką nors neteisėto				
Ne	1346	27,4**	1332	15,6**
Taip	360	58,9**	349	45,3**

	Per visą gyvenimą		Per paskutinius metus	
	N	%	N	%
Grupė laikoma grupuote (gang)				
Ne	1464	31,4**	1447	19,6**
Taip	250	50,8**	240	35,4**
Grupės sudėtis				
Vien berniukai	376	40,7**	369	23,8**
Vien mergaitės	267	15,0**	266	6,8**
Mišri grupė	1068	36,7**	1049	24,9**

χ^2 testas, **p < 0,01

Duomenys rodo, kad respondentai, priklausantys grupėms bei praleidžiantys su draugais didžiąją dalį laisvalaikio, pasižymi didesniu delinkvencijos lygiu. Ypač tai išryškėja, kai pripažįstama, jog grupei yra priimtina neteisėta veikla arba grupės nariai kartu daro ką nors neteisėto. Tai, kad jaunuolių, daugiausia laisvalaikio praleidžiančių šeimoje, delinkvencijos lygis yra žemiausias, dar kartą patvirtina šeimos, kaip socialinės kontrolės subjekto, svarbą.

Kalbant apie grupės sudėtį, aiškiai išsiskiria vien iš merginų sudarytos grupės, tarp kurių narių delinkvencijos paplitimas yra nedidelis, tuo tarpu tiek mišrių, tiek vien vaikinų grupių nariai pasižymi žymiai didesniu delinkvencijos lygiu. Galima pridurti, kad tik 12,1 proc. merginų grupių narių nurodė, kad jų grupei yra priimtina neteisėta veikla, ir tik 10 proc., kad jų grupės nariai kartu daro ką nors neteisėto.

Taigi priklausymas grupei bei laisvalaikio leidimas draugų kompanijoje taip pat gali būti laikomas svarbiu veiksnium, darančiu įtaką delinkventiniam elgesiui. Žinoma, negalima teigti, kad kiekviena paauglių grupė iš karto turėtų būti laikoma nusikalstamu susivienijimu – didelės reikšmės čia turi ir grupės sudėtis, ir jos veiklos pobūdis bei galbūt kiti mūsų nenagrinėti veiksniai. Vis dėlto, tyrimo duomenys rodo, kad tam tikromis aplinkybėmis priklausymas grupei gali gerokai padidinti delinkventinio elgesio pasireiškimo riziką.

IŠVADOS

Moksleivių apklausos duomenys parodė, kad tik trečdalis (32,3 proc.) 7–9 klasių moksleivių per visą savo gyvenimą ir penktadalis (20,3 proc.) per paskutinius metus nurodė padarę bent vieną nusikalstamą veiklą. Galima manyti,

kad nepilnamečių ir jaunimo delinkventinis elgesys yra ne tiek ir ne tik amžiaus, kiek socialinis fenomenas ir turi būti aiškinamas nusikalstamas veikas darančių paauglių socialiniais, ekonominiais, kultūriniais ir kitais ypatumais.

Pagal apklausos duomenis, tarp moksleivių labiau paplitusios nesunkios nusikalstamos veikos: grupinės muštynės, ginklo nešiojimas, išbrovimas į kompiuterines duomenų bazes („computer hacking“), vandalizmas, vagystės iš parduotuvių. Tačiau reikėtų pripažinti, kad visoje nusikalstamų veikų struktūroje smurtinio pobūdžio nusikalstamos veikos vis dėlto sudaro didžiausią dalį. Smurtiniai nusikaltimai dominuoja merginų ir vaikinių, septintokų, aštuntokų ir devintokų, vilniečių, šiauliečių ir mažų miestelių moksleivių padaromų nusikaltimų struktūroje.

Kita vertus, kaip rodo tyrimo duomenys, Lietuvos moksleivių tipinis pirmas nusikaltimas jų „delinkventinėje karjeroje“ – vagystė iš parduotuvės ar prekybos centro bei krepšio, rankinės ar piniginės vagystė. Ją moksleiviai padaro vidutiniškai sulaukę 9–10 metų. Vėliausiai pradedami daryti nusikaltimai, susiję su narkotikais.

Kur kas didesnė dalis moksleivių nukenčia nuo nusikalstamų veikų, negu jų padaro patys (viktimizacijos lygis per paskutinius metus – 29,2 proc., nusikalstamų veikų paplitimo lygis per paskutinius metus – 20,3 proc.). Tai gali būti aiškinama psichologiniais apklausos ypatumais. Pavyzdžiui, gali būti, kad prisipažinti nukentėjus nuo nusikaltimo daug paprasčiau negu padarius jį. Lygiai taip pat nusikaltimo aukos išgyvenimas (skausmas, pažeminimas ir pan.) gali palikti daug gilesnį pėdsaką atmintyje.

Nenustatyta ryškių skirtumų tarp didelių, vidutinių ir mažų miestų pagal bendrą delinkventinio elgesio paplitimo lygį. Skirtumai yra minimalūs, kurie gali būti paaiškinti tyrimo paklaida ir atsitiktiniais statistiniais svyravimais. Darytina išvada, kad egzistuoja bendra nepilnamečių delinkventinio elgesio socialinė terpė ir įvairaus tipo gyvenvietėse nusikalstamą elgesį lemia panašūs veiksniai.

Kita vertus, viktimizacijos rodikliai skirtingo dydžio miestuose gana ženkliai skiriasi. Mažuose miesteliuose viktimizacijos lygis yra mažiausias, tuo tarpu Vilniuje per paskutinius metus nukentėjusių nuo tirtų veikų moksleivių skaičius daugiau nei pusantrą karto didesnis negu mažuose miesteliuose.

Lietuvoje yra ženklus atotrūkis tarp merginų ir vaikinių delinkventinio elgesio paplitimo. Socialinės kontrolės teorija iš dalies paaiškina tokį atotrūkį stipresne socialine kontrole merginų atžvilgiu. Vis dėlto tyrimas atskleidė, kad realybėje atotrūkis tarp skirtingų lyčių padaromų teisės pažeidimų skaičiaus yra kur kas mažesnis negu skelbia oficiali baudžiamoji statistika.

Tyrimas parodė, jog moksleivių nuostatų smurto atžvilgiu ir savikontrolės įtaka jų delinkventiniam elgesiui yra akivaizdi: nusikalstamas veikas padarantys moksleiviai kur kas tolerantiškesni smurto naudojimui, jie labiau linkę į ego-centriškumą, spontaniškumą, rizikingumą, lengviau praranda savitvardą.

Tyrimo duomenys rodo stiprų ryšį tarp amžiaus ir tokių rizikos veiksnių kaip alkoholio bei narkotikų vartojimas. Atkreiptinas dėmesys į aukštą alkoholio vartojimo lygį tarp moksleivių apskritai. 70,4 proc. septintokų (13–14 m. amžiaus moksleivių) yra bent kartą gyvenime gėrę alkoholio, o devintokai (15–16 m.) tai darė beveik visi (92,8 proc.).

Lyginant jaunesnių klasių moksleivius su vyresniais, amžiui didėjant sparčiai didėja ir alkoholio vartojimas. Per paskutinį mėnesį 23,5 proc. septintokų ir beveik kas antras devintokas vartojo alkoholinių gėrimų, t. y. devintokai tai darė daugiau negu dukart dažniau.

Narkotikų vartojimo mastai kur kas mažesni lyginant su alkoholio vartojimu. Tačiau jų vartojimo skirtumai tarp skirtingo amžiaus moksleivių taip pat yra nemaži. Per visą savo gyvenimą 6,7 proc. septintokų yra bandę vartoti narkotikų; dukart daugiau devintokų (13,7 proc.) pažymėjo turį tokią patirtį.

Tyrimo duomenys rodo ir tam tikras sąsajas tarp respondentų lyties bei alkoholio ir narkotikų vartojimo. Atkreiptinas dėmesys, kad tiek per visą savo gyvenimą, tiek per paskutinį mėnesį daugiau merginų negu vaikinių yra vartojusios alkoholinius gėrimus. Didžiausias skirtumas tarp lyčių pagal alkoholio vartojimo paplitimą išryškėjo kalbant apie silpnų alkoholinių gėrimų vartojimą, čia merginų alkoholio vartojimo lygis yra ženkliai didesnis negu vaikinių. Tačiau vaikinai dažniau vartoja narkotikus. Per paskutinį mėnesį, lyginat su merginomis, 2,7 karto daugiau vaikinių vartojo narkotikus.

Nors vaikinių alkoholio vartojimo paplitimo rodikliai yra kiek mažesni, būtent vaikinams labiau būdingas nesaikingas alkoholio vartojimas, taip pat didesnė jų dalis nurodė, kad buvo smarkiai apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų.

Alkoholio vartojimo skirtumai tarp moksleivių, gyvenančių skirtinguose tirtuose miestuose ir miesteliuose, nėra dideli ir reikšmingi. Tačiau apie narkotikų vartojimą būtų galima pasakyti, jog tai didesnių miestų moksleiviams būdingas rizikos veiksnys. Lyginant su mažesniais miesteliais, Vilniuje ir Šiauliuose per paskutinį mėnesį dukart daugiau moksleivių vartojo narkotikų.

Tyrimo duomenys patvirtino ir kai kuriuos socialinės kontrolės teorijos postulatus. Kaip ir ankstesniuose kitų šalių ISRD tyrimuose, galime matyti,

kad santykių su tėvais problemos ar sunkumai mokykloje siejasi su delinkventinio elgesio pasireiškimais, taip pat matoma aiški bendraamžių grupių, kaip vieno iš delinkventinio elgesio veiksmų, įtaka.

LITERATŪRA:

1. Barberet R., Bowling B., Junger-Tas J., Rechea-Alberola Ch., von Kesteren J., Zurawan A. Self-reported juvenile delinquency in England and Wales, the Netherlands and Spain. 2004.
2. Čekanavičius V., Murauskas G. Statistika ir jos taikymai. II. Vilnius: TEV, 2002.
3. Informatikos ir ryšių departamento duomenys apie įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma 30N-SAV), Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras: <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/f30n/2007/f30n200712.htm>
4. Informatikos ir ryšių departamento duomenys apie nukentėjusius vaikus (iki 18 metų) Lietuvos Respublikoje (Forma 50N-SAV). Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras: <http://www.nplc.lt/stat/atas/ird/f50n/2007/f50n200712.htm>
5. Junger-Tas J., Marshall I.H., Ribeaud D. Delinquency in an international perspective. The international self-reported delinquency study (ISRSD). Monsey, NY : Criminal Justice Press ; The Hague/The Netherlands : Kugler Publications, 2003.
6. Junger-Tas J., Terlouw G-J. (eds.). Delinquent Behavior Among Young People in Western World (1994).
7. Juvenile delinquency in six new EU member states: crime, risky behavior and victimization in the capital cities of Cyprus, Czech Republic, Estonija, Lithuania, Poland and Slovenia. Stekete M., Moll A., Kapardis A. (eds.). Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2008.
8. Kivivuori J. Delinquent Behaviour in Nordic Capital Cities. 2007.
9. Levine L. J., Pizarro D. A. (2004). Emotion and memory research: A groupy overview // Social Cognition 22:5, p. 530–554.
10. Michailovič I. Viktimologijos raida ir perspektyvos. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007. p. 44–46.
11. Shaw M., Dijk Jan J. M. van., Rhomberg W. Determining trends in global crime and justice: an overview of results from the United Nations surveys of crime trends and operations of criminal justice systems. Forum on Crime and Society, vol. 3, Nos. 1 and 2, December 2003. http://www.unodc.org/pdf/crime/forum/forum3_Art2.pdf
12. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Alkoholio vartojimas ir padariniai 2007 m.: http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/55_alkoholio_vartojima_padar_2007.pdf
13. Tourangeau R. Remembering What Happened: Memory Errors and Survey Reports. In Arthur A. Stone et al. (eds.): The Science of Self-Report. Implications for Research and Practice. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey, 2000.

14. *Zaborskis A., Žemaitienė N., Šumskas L.* ir kt. Lietuvos moksleivių alkoholinių gėrimų vartojimo kaita 1996–2004 m. ir nauji iššūkiai // *Medicina* (Kaunas), 2008; 44 (8) p. 623–632.

15. *Кернер Х. Ю. Криминология: Словаь –справочник. Москва: Норма, 1998, p. 62–63.*

Dr. Svetlana JUSTICKAJA

Vaidas KALPOKAS

Laura ŪSELĖ

Law Institute

JUVENILE DELINQUENCY AND VICTIMIZATION IN LITHUANIA

(according to the International
Self-Report Delinquency Study (ISR-D-2) results)

Summary

This article deals with the results of the first (national) stage of International Self-Report Delinquency Study (ISR-D-2). On the ground of collected data the aspects of Lithuanian students' delinquent behaviour and victimization are analysed. The data about prevalence and structure of delinquent behaviour and victimization is presented; also correlations between delinquency, victimization and such social-demographic factors as age, sex, residence (town size) are subject of this analysis. The research also covers influence of the attitudes towards violence and self-control on the delinquency and victimization indicators, and data that allows us to disclose and examine socialization and social control agents' (family, school, peers) role on the forming of juvenile delinquent behaviour.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2008 m. lapkričio 24 d.